

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄ ΤΕΥΧΟΣ 37^ο ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2004

<http://micro-kosmos.uoa.gr> (→ η Φάρις)

Το Ξηροκάμπι
Περίοδος Α' 1966-1977

Η ΦΑΡΙΣ
Περίοδος Β' 1979-1981
Περίοδος Γ' 1992-2001
Περίοδος Δ' 2002-

Τριμηνιαία έκδοση του Συλλόγου Αποφοίτων Σχολείων Φάριδος

Έδρα: Ξηροκάμπι Φάριδος, Λακωνία

Συντακτική επιτροπή: Γεώργ. Θεοφ. Καλκάνης, Θεοδ. Στ. Κατσουλάκος,
Παναγ. Ηλ. Κομνηνός

Επιμελητής έκδοσης: Σταύρ. Θεοδ. Κατσουλάκος,
Συρακουσών 101, Λαμπρινή, Αθήνα, τηλ. 210 2515864

Ταμίας: Ιωάννης Παν. Κονίδης, Ξηροκάμπι, τηλ.: 27310 35029

Ηλεκτρονική επεξεργασία: ευγενική προσφορά των μεταπτυχιακών φοιτητών
του Εργαστηρίου Φυσικών Επιστημών, Τεχνολογίας και Περιβάλλοντος
του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΦΑΡΙΣ της Δ' περιόδου (2002-) ευρίσκεται (και) σε ηλεκτρονική μορφή στο δικτυακό τόπο:
micro-kosmos.uoa.gr/faris

Ετήσια συνδρομή έντυπης μορφής: εσωτερικού 5€, εξωτερικού 25 \$ Η.Π.Α.

Περιεχόμενα:

Σελ.

<i>Άγγελου Δεληβοριά</i> , Γύρω από τα όρια του παγανιστικού και του χριστιανικού κόσμου	3
<i>Δικαίου Β. Βαγιακάκου</i> , Ο Δημόδεις λέξεις από το Ξηροκάμπι Λακωνίας	9
<i>Σταύρου Α. Μυλωνάκου</i> , Λυκοβουνό, η θέση και η ιστορία του	11
<i>Ιωάννη Π. Κονίδη</i> , Η οικογένεια Κονίδη	12
<i>Κώστα Σ. Αραχωβίτη</i> , Μετά τη μάχη των Ανωγείων (I)	14
<i>Θεοδώρου Σ. Κατσουλάκου</i> , Μετά τη μάχη των Ανωγείων (II)	15
<i>Αιμιλίας Π. Ρηγάκου</i> , Τα επαγγέλματα των Γοράνων τη δεκαετία 1930-1940	16
<i>Καλομοίρας Κουτσουμπού - Κονίδη</i> , Οι τελετές λήξης των μαθημάτων των σχολείων του Ξηροκαμπίου	17
<i>Σταμούλας Ασημάκη</i> , Όμορφες ιστορίες του τόπου μας	18
<i>Δημήτρη Γ. Κολλιλιάτη</i> , Ιστορίες της Ποταμιάς	20
<i>Τάσου Δ. Βολτή</i> , Άγγελος Κυρίου εμί	20
<i>Ντιάνας Θ. Τάρταρη</i> , Καμπάνα 1 & 2	21
<i>Δ.Θ.Κ., Β.Η.Χ., Η.Γ.Μ.</i> , Της αγοράς	22
<i>Γ.Π.Α., Θ.Σ.Κ.</i> , Ανάλεκτα	24
Συνδρομές	24
<i>Παναγιώτη Γ. Λαμπρινού</i> , Επιτυχόντες σε ΑΕΙ και ΤΕΙ	25
<i>Βασιλείου Γ. Μενούτη</i> , Επικήδειος Προκοπίου	26
<i>Παναγιώτη Η. Κομνηνού</i> , Πένθη: Κωνσταντίνος Η. Κομνηνός (1950-2004)	27
Τα νέα μας	30

Εξώφυλλο: Το μοναστήρι της Ζερμπίτσας. «Ανηγέρθη το 1639 και ανιστορήθη το 1669».

(φωτ. Μίμη Κουμουτσίδα)

INTERPRETATIO CHRISTIANA

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΑΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ

*...έν μέρει ἔθνικός
κι' έν μέρει χριστιανίζων*

Τροσπαθώντας να αρθρώσω το λόγο του θέματος, αισθάνομαι εύλογα την ανάγκη να καθησυχάσω και τον αναγνώστη του κειμένου μου, τόσο για το ειδικό βάρος του περιεχομένου του όσο και για την έκταση των φιλοδοξιών του. Παράλληλα όμως θα ήθελα να προστατεύσω και τους συλλογισμούς που ακολουθούν από τον κίνδυνο μιας επιπόλαιας υπερτίμησης των τίτλων που προηγούνται, από την απειλή κυρίως των παραπλανητικών τους συσχετισμών με το συγκινησιακό εκτόπισμα και τις συνειρμικές προεκτάσεις του καβαφικού παραθέματος. Για να αποφύγω, τέλος, ενδεχόμενες παρεξηγήσεις, οφείλω να ομολογήσω ότι το αντίβαρο της προβληματικής μου δεν ξεπερνά κατά κανένα τρόπο το επίπεδο της συμπτωματικής και περιορισμένης κατά συνέπεια εποπτείας. Το ίδιο συμβαίνει εξάλλου και με το υλικό που την τροφοδοτεί: ενώ δηλαδή πυροδοτεί τις εκτινάξεις της φαντασίας, δε συνιστά παρά ένα πεπερασμένο σύνολο από γνωστά λίγο πολύ σπαράγματα της ελληνορωμαϊκής γλυπτικής, τα οποία δεν αντιμετωπίστηκαν ωστόσο συστηματικά με μια ανάλογη προσεγιστική θέρμη. Οι προεισαγωγικές αυτές διασαφήσεις ελπίζω να διαλύσουν όσες ανησυχίες θα προκαλούσε η ανίερη παραβίαση του αβάτου της βυζαντινολογίας από έναν «αιρετικό». Ότι αποτολήσω άλλωστε δεν αντιπροσωπεύει παρά μια απλή μεταγραφή κάποιων ερωτημάτων ερμηνευτικής τάξεως, απ' όσα προκύπτουν καθημερινά με την άσκηση της νόησης πάνω σε ζητήματα ερεθιστικά για την περιέργεια του καθενός. Τέτοιες νοητικές ασκήσεις συνοδεύονται βέβαια συχνά από ευεργετικά συναισθήματα ανακουφιστικών εκτονώσεων, σαν εκείνα που προκαλεί η χαρά της συμμετοχής σ' ένα παιχνίδι, ανεξάρτητα από το κέρδος του αποτελέσματος. Αν η πλευρά αυτή του εγχειρήματος παρέσυρε και το Δάσκαλο της Βυζαντινής Τέχνης, τότε θα συγχωρούσε ίσως στο μαθητή της Αρχαίας Ελληνικής την πλημμυρή γνώση της σχετικής βιβλιογραφίας και την όχι εξοντωτική απόσταξη των πηγών¹.

Στην πορεία της ερευνητικής ιχνηλασίας τα βήματα των ιδεών ξεκινούν από ένα υπερφυσικό μεγέθους μαρμάρινο γυναικείο κεφάλι με πόλο, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Σπάρτης

¹ Το μεγαλύτερο μέρος από το υλικό της μελέτης, οι φωτογραφίες των πινάκων που τη συνοδεύουν, καθώς και το όποιο γνωσιολογικό απόθεμα υποκρύπτει η φαινομενική εμβριθεία των υποσημειώσεων, οφείλονται στη συμπαράσταση πολλών φίλων. Η μνεία των ονομάτων τους στις σχετικές υποσημειώσεις δεν συμφηφίζει καθόλου την ευγνωμοσύνη μου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στους Η. Αντωνόπουλο, Judith Binder, K. Fitschen, Αλίκη Kaufman-Σαμαρά, Χ. Μπούρα, Όλγα Παλαγγιά και K. Vierneisel για τα εναύσματα των βιβλιογραφικών υποδείξεων, κυρίως όμως στη Νανά Χατζηδάκη, για την ενθαρρυντική της σύμπλευση κατά τη διαδρομή των αναζητήσεων, οι οποίες δύσκολα θα αποκτούσαν όμως μια οριστική μορφή χωρίς την τρίμηνη παραμονή μου στις ΗΠΑ, ως visiting scholar του J. P. Getty Museum (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1989).

Σημείωση: Φωτοτυπική αναπαραγωγή από το: Ευφρόσυνον αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη, Υπουργείο Πολιτισμού, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 46, Αθήνα 1991, τ. 1, 108-111 και πίνακας 53. (Το κείμενο φέρει διπλή αρίθμηση –πάνω την αρίθμηση της αρχικής δημοσίευσης και κάτω αυτή του περιοδικού μας).

(Πίν. 53 α-γ)². Το σοβαρά τραυματισμένο αλλά εντυπωσιακό αυτό έργο, με την ελκτική δύναμη μιας παράξενης γοητείας, άρχισε να μαγνητίζει την προσοχή μου από το 1966, όταν ακόμα υπηρετούσα στην τότε έδρα της Ε' Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Εκείνα τα χρόνια ήταν αγκιστρωμένο στο πάνω μέρος του τοίχου μιας ψηλοτάβανης αίθουσας, έτσι ώστε να μην εκπληρώνει τις απαιτήσεις των μελετητικών προδιαγραφών αλλά και τις προϋποθέσεις για μια σωστή φωτογραφική αποτύπωση, γιατί η έντονη αναγκαστικά κλίση του φακού αλλοίωνε σε κάθε προσπάθεια την έκφραση των φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών και τον παραμορφωμένο ήδη από τα γύψινα στηρίγματα πλασμό του προσώπου. Λίγο αργότερα, με την τόλμη του νεανικού ενθουσιασμού, με οδηγό το ανεκπλήρωτο όραμα της επανέκδοσης των παραγνωρισμένων γλυπτών του Μουσείου και τη βοήθεια του πεπειραμένου αρχιτεχνίτη Μ. Καλλέργη, επιχείρησα την «αποκαθήλωση» του μαρμάρου, την απελευθέρωσή του από τους γύψους και τη στέρεωσή του σε μια ανεξάρτητη βάση η φωτογραφική όμως δοκιμή του Ν. Ζία με τεχνητό φωτισμό δεν ευνόησε, ιδιαίτερα την ανάδειξη των πλαστικών αρετών του έργου (Πίν. 53α-β), όπως δεν την ευνοεί και η πιο πρόσφατη απόπειρα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (Πίν. 53γ)³.

Το κολοσσιαίο κεφάλι της Σπάρτης είναι γνωστό πως προέρχεται από το Ξηροκάμπι, ένα χωριό στα νότια της λακωνικής πρωτεύουσας. Από το ιστορικό του λείπουν εντούτοις οι συμπληρωματικές εκείνες πληροφορίες που θα διαφώτιζαν τις ειδικότερες συνθήκες της εύρεσης και τα συνακόλουθα της αρχικής του καταγωγής. Εξίσου αβέβαιος είναι και ο χρόνος της εισαγωγής του στο Μουσείο, κάπου ανάμεσα στο 1877 και στο 1893, ανάμεσα δηλαδή στην παλιότερη καταγραφή των σπαρτιατικών συλλογών — απ' όπου απουσιάζει — και στην πρώτη του απεικόνιση, η οποία, ως πριν από μερικά χρόνια, ήταν και η μοναδική⁴. Πέρα όμως από την περιορισμένη σημασία της χρονολογικής αυτής λεπτομέρειας, οι θεμελιακές διαστάσεις του χρόνου, πάνω στις οποίες προβάλλεται το γενικότερο αλλά και το πιο ειδικό ενδιαφέρον του έργου, εξακολουθούν να παραμένουν σκοτεινές. Σκοτεινό παραμένει άλλωστε και το νοηματικό του περιεχόμενο, παρά τη διαπίστωση του W. Sieveking ότι ο ανάρχαιος τύπος του διαδήματος προδίδει τη θεϊκότητα της εικονιζόμενης μορφής, αλλά και τη βεβαιότητά του ότι στην κατεργασία του μαρμάρου διακρίνεται η αντιγραφική αναπαραγωγή ενός προτύπου του 4ου ή του 3ου αι. π.Χ.⁵. Ο Α. J. Wace αντίθετα, διαβλέποντας μέσα από τις πλαστικές του αξίες να αναδύεται η συναισθηματική αισθαντικότητα της όψιμης ελληνικής τέχνης και στην τυπολογία του να δεσπόζει η επιμονή μιας πρωιμότερης παράδοσης, διστάζει να το καταχωρήσει στις πρωτότυπες δημιουργίες του 3ου αι. π.Χ. ή στα πολύ καλά αντίγραφα των αυτοκρατορικών χρόνων· σύμφωνα ωστόσο με τις επιτυχείς επισημάνσεις του, το περιεχόμενο της παράστασης και η θεματική του ένταξη μέσα στον ευρύτερο κύκλο των «Θεϊκών Μητέρων» επαναπροσδιορίζεται χάρη στο γνωστό από υστερότερα σπαρτιατικά αναθήματα τύπο μιας Ελένης αρχαϊστικής⁶: Πιο πρόσφατα, και χωρίς να αμφισβητεί την

² Αριθ. ευρ. 571: Μ. Ν. Tod - Α. J. Wace, *A Catalogue of the Sparta Museum*, 1906, 126 κ.ε., 190. Μάρμαρο Ταυγέτου, σωζόμενε ύψος 0,48 μ. (και όχι 0,45 μ.).

³ Αριθ. αρν. 87/842. Όπως και για τις υπόλοιπες φωτογραφίες από την ίδια πηγή, αισθάνομαι βαθύτατα υποχρεωμένος στη Νέλλη Λαζαρίδη. Πλησιέστερα προς την αισθητική πραγματικότητα του γλυπτού είναι η απεικόνιση του W. H. Plommer, *JHS* 99 (1979), 101, πίν. Vd.

⁴ H. Dressel - A. Milchhöfer, *AM* 2 (1877), 293 κ.ε. W. Sieveking, στο P. Arndt - W. Amelung, *Photographische Einzelaufnahmen antiken Skulpturen* (στο εξής: EA), 1318/1893.

⁵ Βλ. υποσημ. 4. Για τη σημασία του διαδήματος, βλ. V. K. Müller, *Der Polos, die griechische Götterkrone*, 1915.

⁶ Βλ. ό.π. (υποσημ. 2), 126 κ.ε., με τα σχετικά παραδείγματα. Πρβλ. F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, 1935, 41 κ.ε., αριθ. 20-22 και για τη χρονολόγησή τους στον 1ο αι. π.Χ. R. Stupperich, *Boreas* 8 (1985), 207.

πρωτοτυπία της επεξεργασίας, ο Χρ. Χρήστου τόνισε περισσότερο απ' όσο θα 'πρεπε τη σχέση του έργου με το αρχαϊκό παρελθόν της λακωνικής τέχνης και την εξάρτησή του απ' το πολυσυζητημένο γυναικείο κεφάλι της Ολυμπίας⁷, ενώ ο W. H. Plommer, διασταυρώνοντας τις νοηματικές και τις χρονολογικές συντεταγμένες, υποστήριξε την ταύτισή του με μια από τις «καρυάτιδες» ενός μαρτυρημένου σπαρτιατικού αρχιτεκτονήματος του όψιμου 4ου αι. π.Χ.⁸.

Παρακάμπτοντας για λόγους οικονομίας τους σκοπέλους που παρουσιάζει η ορθόδοξη αντιμετώπιση του χρονολογικού προβλήματος, θα ήθελα κατ' αρχήν να υπογραμμίσω τη συμφωνία μου με τις απόψεις του Wace, συσχετίζοντας την αίσθηση της αυστηρότητας που προκαλεί η θέαση του γλυπτού με μια ενσυνείδητη πρόθεση: να προβληθεί πάνω στη μορφοπλασία της εικονιζόμενης μορφής η «παλαιότητα» της λατρευτικής της υπόστασης (Πίν. 53α-γ). Ο πραγματικός χρόνος της δημιουργίας βρίσκεται άλλωστε αποτυπωμένος σε όσα από τα συστατικά της φυσιογνωμικής ιδιαιτερότητας είναι ακόμα αναγνώσιμα: στην άτακτη, ιλουζιονιστική απόδοση των βοστρύχων της κόμης και την έντονα τριγωνική διαγραφή του υψηλού μετώπου, στο ρεαλιστικά σάρκινο πλάσιμο των παρειών και το μεγάλο βύθισμα των οφθαλμών μέσα στις κόγχες, στο μέγεθος των βολβών, στην οξεία διαμόρφωση των κανθών και στο εκφραστικό βάρος των βλεφάρων, οι πεσμένες άκρες των οπών συμπαρασύρουν και τα τόξα των φρυδιών. Επειδή κανένα από τα χαρακτηριστικά αυτά δε θα ήταν νοητό πριν απ' το τέλος του 4ου αι. π.Χ., κι επειδή δύσκολα ανιχνεύονται ανάλογα συγκριτικά παράλληλα στην έτσι κι αλλιώς αινιγματική περίοδο του 3ου, θα αντιπρότεινα το 2ο αι. π.Χ., όπου απαντούν αντίστοιχα γνωρίσματα, ζυμωμένα με την εκδηλωτικότητα ενός σύμμετρου ψυχισμού και μια ομόλογη αγάπη για το κολοσσικό μέγεθος. Και θα απάλειφα βέβαια κάθε υποψία αντιγραφικής σκιάς, όχι τόσο γιατί δεν την ενθαρρύνει η απλή θέρμη της λάξευσης του μαρμάρου, όσο γιατί την αποκλείει κατηγορηματικά η παραβολή βεβαιωμένων ρωμαϊκών αντιγράφων από την ίδια περιοχή.

Με το επιβλητικό μέγεθος ενός αρχικού ύψους γύρω στα 3,50 μ., με την αυστηρή ιεροπρέπεια της ξοανόμορφης υπόστασης και το συνειδητό συνδυασμό των εντυπώσεων που προκαλεί η αρχαϊζουσα αισθητοποίηση των απόμακρων χρονικών της καταβολών, το νοηματικό εκτόπισμα της μορφής (Πίν. 53α-γ) υψώνεται υπαινικτικά στη σφαίρα των πρωταρχικών θρησκευολογικών συλλήψεων: καθώς μάλιστα φιλτράρεται μέσα από τις ευδιάκριτες διαφυγές των συγκινησιακών φορτισμών αναδίδοντας την αίσθηση μιας διάχυτης συγκατάβασης, αποτυπώνει εκείνο συγκεκριμένο το είδος της θεϊκής επιφάνειας, που μόνο ως συνάρτηση λατρευτικών προϋποθέσεων θα μπορούσε να γίνει νοητό. Το κολοσσικό μέγεθος υπήρξε άλλωστε προσδιοριστικό στοιχείο των λατρευτικών αγαλμάτων από τα αρχαϊκά χρόνια και μετά, με μια απaráβατη περίπου κανονικότητα και με εξαιρέσεις δικαιολογημένες κατά περίπτωση από ειδικές συνιστώσες του μύθου και του τυπικού της λατρείας. Σχετικά τώρα με τη βεβαιωμένη προέλευση του έργου από το Ξηροκάμπι καθώς και την ενδεχόμενη σχέση του με κάποιο τοπικό ιερό θα πρέπει να τονιστεί ότι τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι φτωχά, κι ακόμα πιο φτωχή η ασθενική τῶς διασταύρωση με τις τοπογραφικές πληροφορίες των πηγών⁹. Πιθανότερη μάλλον φαίνεται η αρχική του εξάρτηση από κάποιο θρησκευτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής και η κατάληξή του στο Ξηροκάμπι μετά από μια σειρά

⁷ *Αρχαία Σπάρτη*, 1960, 115 κ.ε. Για το κεφάλι της Ολυμπίας, βλ. B. S. Ridgway, *The Archaic Style in Greek Sculpture*, 1977, 123 κ.ε., 144, U. Sinn, *AM* 99 (1984), 77 κ.ε., I. ano, *AJA* 89 (1985), 348, P. Karakatsanis, *Studien zu archaischer Kolossalwerken*, Diss. Frankfurt, 1986, 49 κ.ε., K2.

⁸ Βλ. υποσημ. 3.

⁹ Βλ. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά και Λακωνικά*, 1976, 396, σημ. 1, σ. 400, σημ. 4 και τη σημ. στη σ. 454 β.

δραματικών περιπληνήσεων και περιπετειών, σαν αυτές που έχει να επιδείξει ο «χορός» των κατεσπαρμένων αρχαίων σ' όλη την κοιλάδα του Ευρώτα¹⁰. Για να κατανοηθούν όμως όσα σχετικά ερωτήματα αιωρούνται αναπάντητα, επιβάλλεται η προσεκτικότερη εξέταση των φθορών και η επισήμανση της ιδιαιτερότητας που χαρακτηρίζει τη διατήρηση του μαρμάρου.

Από τον αρχικό όγκο του κεφαλιού δεν έχει απομείνει σήμερα παρά μια λεπτή «φέτα» μαρμάρου (Πί ν. 53β) με έντονα φθαρμένη την επιφάνεια του προσώπου (Πί ν. 53α, γ). Όπως δείχνουν τα εύγλωττα ίχνη πολλών βίαιων επεμβάσεων, πρέπει να κακόπαθε, όταν ευθυγραμμίστηκαν κάποτε οι προεξέχουσες επιφάνειες, για να μετασχηματιστούν σε σχετικά επίπεδες πλευρές και να διευκολυνθεί η εκ νέου χρησιμοποίηση του γλυπτού σε μια μεταγενέστερη οικοδομή. Έτσι απολαξεύτηκε το μεγαλύτερο τμήμα της δεξιάς κι ένα μικρότερο από την αριστερή παρειά, το κάτω μέρος του πηγουνιού και το πάνω μέρος από τον αρχικά μεγαλύτερο πόλο. Το ίδιο έχει συμβεί και στην πίσω πλευρά, η χαρακτηριστική λείανση της οποίας, καθώς μας παραπέμπει αυτόματα στη φθορά που υφίστανται τα σκαλοπάτια μιας κλίμακας από την πολυχρησία, δεν αφήνει αμφιβολίες για το πώς και για το πού της μετέπειτα μοίρας του. Η διάγνωση όμως της αιτίας δεν είναι τόσο δύσκολη όσο η εξακρίβωση του χρόνου της καταστροφής: γιατί αυτό ειδικά το σκέλος του προβλήματος βρίσκεται βραχυκυκλωμένο από το ερμηνευτικό αδιέξοδο των σταυρών που διακρίνονται χαραγμένοι πρόχειρα πάνω στο μέτωπο και στα μάτια της αρχαίας θεάς, καθώς κι από μια αβασάνιστα διατυπωμένη άποψη: ότι η εγγάραξή τους σημαδεύει την καταλυτική παρέμβαση των χριστιανικών αιώνων στην τραγική ιστορία του έργου¹¹.

Πιστεύοντας πως η παρουσία τέτοιων σταυρών επιβεβαιώνει το ακριβώς αντίθετο, θα θεωρούσα λογικότερη μια άλλη υπόθεση: ότι η εγγάραξή τους έγινε όσο ακόμα το γλυπτό σωζόταν ακέραιο και όχι μετά την απολάξευση των όγκων για την επαναχρησιμοποίησή του, με το πρόσωπο μάλιστα προς τα κάτω και σ' ένα μέρος αφανές. Δύσκολα δηλαδή θα μπορούσα να καταλάβω το «σταύρωμα» του μετώπου ανεξάρτητα από την πλαστική πληρότητα της εικονιζόμενης μορφής, κάτι που δεν επιβεβαιώνεται άλλωστε απ' όσα ανάλογα παραδείγματα εξεταστούν στη συνέχεια (Πί ν. 53δ, 54α-δ), αλλά και από ορισμένες επεμβάσεις που πρέπει να έγιναν με προφανή στόχο την ομολογούμενως όχι ιδιαίτερα ευφρόσυνη επιδιόρθωση του έργου από προγενέστερες κακώσεις: μια περιέργη λ.χ. ισοπέδωση της μύτης, είτε για να μαλακώσει η εντύπωση της θραυσμένης επιφάνειας είτε για να επικολληθεί ένα νέο τμήμα¹², και μια ακόμα ατυχέστερη προσπάθεια να αποκατασταθεί το περίγραμμα των χειλιών¹³. Αν όμως η εγγάραξη των σταυρών δε συμπίπτει χρονικά με τη φάση αυτή των επιδιορθώσεων, πριν οπωσδήποτε από τον τελικό αφανισμό του αγάλματος

¹⁰ Κατά τον Πausανία, ιερά αφιερωμένα στη λατρεία της Ελένης υπήρχαν στη Σπάρτη (III, 15, 3) και στη Θεράπνη (III, 19, 3 κ.ε.), όπου συλλατρευόταν ο Μενέλαος: Ισοκράτους, *Ελένης εγκώμιον*, 62-63, S. Wide, *Lakonische Kulte*, 1893, 340 κ.ε., κυρίως 342 κ.ε. Μυθολογικές και θρησκευτικές συνάψεις, όπως αντανακλώνται στις μνημειακές μαρτυρίες δεν αποκλείουν τη λατρευτική παρουσία της θεάς και σε ιερά των Διοσκούρων: LIMC III, 1986, 577 κ.ε., αριθ. 123 κ.ε., λ. *Dioskouroi* (A. Hermary).

¹¹ Σύμφωνα με το σκεπτικό του W. Sieveking, ό.π. (υποσημ. 4).

¹² Πρβλ. την προγενέστερη οπωσδήποτε — και επιμελέστερη — επιδιόρθωση της μύτης σ' ένα κεφάλι που εξακολουθώ να πιστεύω ότι προέρχεται από τα εναεία του Ηφαιστίου: A. Delivorrias, *Attische Giebelskulpturen und Akrotere des S. Jhs.*, 1974, 164 κ.ε., αριθ. 2, πίν. 56b-d, 57.

¹³ Ανάλογες παραμορφώσεις είναι γνωστές και σε άλλες περιπτώσεις επιδιορθώσεων: A. Delivorrias, *Kanon, Festschrift E. Berger*, 1988, 83, σημ. 10. Βλ. σχετικά E. B. Harrison, *Ancient repairs, reworking and reuse of Greek sculpture* στον υπό εκτύπωση τόμο των πρακτικών ενός συμποσίου που οργάνωσε το 1988 το J. P. Getty Museum με θέμα: *Marble, Art Historical and Scientific Perspectives on Ancient Sculpture*.

— όπως φαίνεται πιθανότερο —, τότε θα πρέπει να ορίζει ένα ενδιάμεσο στάδιο στην ιστορία των περιπετειών του. Οι παραπάνω συλλογισμοί οδηγούν αυτόματα σ' ένα καιρίο ερώτημα, εξαρτημένο άμεσα από το νοηματικό αντίκρισμα που είχε τότε ο στιγματισμός του μέτωπου με το σύμβολο της χριστιανοσύνης: ως ποιο σημείο δηλαδή ο απροσδιόριστος χρονικά «εκχριστιανισμός» της αρχαίας θεάς ανάμεσα στα τέλη του ελληνορωμαϊκού κόσμου και τον οριστικό της «ενταφιασμό» στο Ξηροκάμπι θα μπορούσε να καλύπτει μια περίοδο νέας ζωής, ή έστω επιβίωσης, μέσα στο συνολικό αινιγματικό της χρόνο¹⁴.

Το φαινόμενο των εγχάρακτων σταυρών και η αποκρυπτογράφηση της κωδικής του σήμανσης δε με προβληματίζει για πρώτη φορά. Όταν πριν από χρόνια δημοσίευα το κολοσσικό επίσης κεφάλι ενός Διονύσου από το Μυστρά, πιστεύοντας πως διέκρινα πάνω στο φθαρμένο του μέτωπο χαραγμένο ένα σταυρό, υποστήριξα ότι σε τέτοια και σε ανάλογα παραδείγματα «έχουμε τις μαρτυρίες από κάποιο τελετουργικό που 'καθαρίζει' τις παγανιστικές καταβολές των έργων της αρχαίας τέχνης» ότι «οι μορφές των ελληνικών θεών, ελευθερωμένες από το παρελθόν, αποκτούν έτσι το νέο πνευματικό περιεχόμενο που επιβάλλει η καθιέρωσή τους μέσα στο χριστιανικό μύθο»¹⁵. Θα πρέπει τώρα να ομολογήσω πως η βέβαιη μάλλον σωματική γυμνότητα του Διονύσου δεν ευνοεί ιδιαίτερα «μια ενδεχόμενη μετουσίωση του Θεού του Πάθους της Αρχαιότητας σε Θεό του Πάθους της Χριστιανοσύνης», όπως την οραματιζόμουν τότε. Παράλληλα όμως αισθάνομαι την ανάγκη να προσθέσω ότι η αποσπασματικότητα των γνώσεών μας είναι περίπου απαγορευτική για την εξαγωγή συμπερασμάτων με απόλυτο κύρος. Δύσκολα θα αποκλειόταν άλλωστε κατ' αρχήν μια «επένδυση» του γυμνού θεϊκού σώματος, με τον τρόπο λ.χ. που μας είναι γνωστός από μεταγενέστερα παραδείγματα της Δύσης¹⁶. Όπως κι αν έχει το πράγμα, την ύπαρξη ενός τέτοιου τελετουργικού δεν κατόρθωσα να την ανιχνεύσω ούτε στη βιβλιογραφία που είχα υπόψη μου ούτε και στις πηγές που μου ήταν προσιτές, με μόνη καθοδηγητική εξαίρεση τις ενθαρρυντικές παρατηρήσεις του J. Dölger πάνω σ' ένα κεφάλι του Βρετανικού Μουσείου (Πί ν. 54γ)¹⁷ και την πληροφορία του λεξικογράφου για το σταυρό που χάραξε ο Μέγας Κωνσταντίνος στο μέτωπο ενός αγάλματος της Τύχης¹⁸. Επειδή εντούτοις τα αρχαία γλυπτά, τα οποία καθώς φαίνεται μάλλον την επιβεβαιώνουν, είναι περισσότερα απ' όσα θα επέτρεπαν τον έντεχνο παραμερισμό του ζητήματος, ανεξάρτητα από την εμβέλεια της δικής μου ερμηνευτικής, πιστεύω πως αυτά τουλάχιστον θα άξιζε να μετατεθούν προς το κέντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος.

¹⁴ Μολονότι η αρκετά πρόχειρη εγχάραξη κάνει αδύνατη την ούτως ή άλλως δυσχερή χρονολογική αποτίμηση του σταυρικού σχήματος, βλ. σχετικά *LChrl* II, 1970, 562 κ.ε., λ. *Kreuz*, κυρίως 574 κ.ε. (E. Dinkler v. Schubert) και την παλιότερη μονογραφία του C. Cecchelli, *Il trionfo della Croce*, 1953.

¹⁵ Πρακτικά Α' Λακωνικού Συνεδρίου, *ΛακΣπουδ* Δ' (1979), 39 κ.ε. Το παράθεμα από τη σ. 44.

¹⁶ Όπως λ.χ. από τον άγιο Σεβαστιανό στη S. Agnese in Agone και από την αγία Ελένη στη S. Croce in Gerusalemme της Ρώμης: W. Amelung, *RM* 12 (1897), 71 κ.ε. Βλ. και H. Jucker, *Boreas* 5 (1982), 143 κ.ε.

¹⁷ J. Dölger, *Antike und Christentum* II, 1930, 280 κ.ε., πίν. II. Πρβλ. γενικά, με διαφορετικά προσανατολισμένες ερμηνείες και περιορισμένο αριθμό παραδειγμάτων της ειδικής αυτής κατηγορίας του στιγματισμού, H. Lilliebjörn, *Über religiöse Signierung in der Antike, mit besonderer Berücksichtigung der Kreuzsignierung*, Diss. Uppsala, 1933. Για τη σφραγίδα του σταυρού ως talisman, βλ. και C. Cecchelli, ό.π., 107 κ.ε., σημ. 214b: «come segno di protezione solare» πάνω σε μερικά αρχαία αγάλματα. Στον O. Picard χρωστώ τη διόρθωση μιας βιβλιογραφικής ένδειξης που καταγράφεται λανθασμένα από τον H. Lauter, *AntPl* 19 (1988), 21, σημ. II. H. Rondet, *Recherches de science religieuse* 42 (1954), 388-394, σημ. 27, και στην Αλίκη Kaufman τη φωτοτυπία του σχετικού άρθρου. Πρόκειται για ένα σημαντικό κείμενο με τίτλο *Miscellanea Augustiniana, La Croix sur le front*, που ανιχνεύει την παρουσία του signum Christi στα μέτωπα των πρώτων χριστιανών και στις παρυφές κυρίως του παλαιοχριστιανικού κόσμου.

¹⁸ Σούδα, Λεξικόν, έκδ. A. Adler, III, 1930, 395, στη λ. *Μίλιον*: «ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ σταυρὸν ἐχάραξε Κωνσταντίνος».

α-γ) Σπάρτη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αριθ. 571. Μαρμάρινο γυναικείο κολοσσικό κεφάλι, δ) Karlsruhe, Badisches Landesmuseum, αριθ. B 2173. Ανδρικό κεφάλι από ερμαϊκή στήλη του 5ου αι. π.Χ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ

Δημώδεις λέξεις από το Ξηροκάμπι Λακωνίας

Αι πρώτοι μόνιμοι εγκαταστάσεις των Σλάβων εις τον ελληνικόν χώρον έγιναν κατά το πρώτο ήμισυ του 7^{ου} μ.Χ. αι.. Από τας εγκαταστάσεις αυτάς έχομεν σήμερον μερικά σλαβικά τοπωνύμια. Από αυτά ορμηθείς το 1830 ο Γερμανός ιστορικός J.Ph. Fallmerayer, εις τον πρόλογον της Ιστορίας του περί της Πελοποννήσου κατά τους μέσους αιώνες, έγραψε την πολύκροτον θεωρίαν του περί της καταγωγής των νεωτέρων Ελλήνων, κατά την οποίαν «το γένος των Ελλήνων εκ ρίζης εξέλιπεν εν Ευρώπη και ούτε σταγών γνησίου και άκρατου ελληνικού αίματος ρέει εις τας φλέβας των χριστιανών κατοίκων της Ελλάδος».

Κατόπιν τούτου Έλληνες και ξένοι ιστορικοί και κυρίως ο Κ. Παπαρρηγόπουλος (Σλαυικαί εν ταις ελληνικαίς χώραις εποικήσεις, εν Αθήναις 1843) ασχολήθηκαν σοβαρώς με το θέμα και απέδειξαν την μεγάλην πλάνην του Fallmerayer. Πλην των ιστορικών όμως και φιλόλογοι και λόγιοι Έλληνες ησχολήθησαν να αποδείξουν την ενότητα και επιβίωσιν του Ελληνισμού από της αρχαιότητος μέχρι σήμερον.

Το 1857 ο τότε υπουργός της Παιδείας Χ. Χριστόπουλος απέστειλε την υπ' αριθμόν 1837 εγκύκλιον προς τους εκπαιδευτικούς συνιστών εις αυτούς να συγκεντρώσουν δημώδεις λέξεις και έθιμα από τα χωριά όπου υπηρετούν και να αποστείλουν αυτά εις το Υπουργείον Παιδείας, το οποίο θα τα δημοσίευεν εις την Εφημερίδα των Φιλομαθών. Ήθελον δια των στοιχείων αυτών να αποδείξουν την ομοιότητα των σημερινών λέξεων και εθίμων με τας αντιστοιχούς της αρχαίας Ελλάδος.

Οι δημοδιδάσκαλοι ήρχισαν τότε την συλλογήν γλωσσικού και λαογραφικού υλικού. Μεταξύ αυτών και ο τότε δημοδιδάσκαλος του Ξηροκαμπίου Βενετζάνος Ιατρίδης έστειλε το κατωτέρω μικρόν λεξιλόγιον. Ενδιαφέρουσα είναι η φράσις: Το κάμαμεν Τρωάδα ή έγινε Τρωάδα, η οποία είναι επιβίωσις εις τον λαόν του κατά την αρχαιότητα Τρωικού πολέμου. Αντίστοιχος φράσις είναι εις το Τραγούδι του Διρού, το σχετικόν με την απόβασιν του Ιμβραήμ τον Ιούνιο του 1826 εις την Μάνην. Τους αποβάντας Τούρκους αντέκρουσαν και έρριξαν εις την θάλασσαν κατόπιν σκληρού αγώνος αι γυναίκες με τα δρεπάνια.

Εις το τραγούδι λέγονται οι στίχοι ότι εις τον Διρόν «όπου Τρωάδα ο πόλεμος / επάαινε δυό μερόνυχτα». Περί της φράσεως έγραψα μικράν μελέτην υπό τον τίτλον «Τρωάδα», η οποία εδημοσιεύθη εις την Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών (1943 – 1944), σελ. 145 – 154. Αρχαία είναι και η λέξις «νουσσάδα», η νεαρή κότα, η πουλλακίδα. Το αρχαίον είναι νεοσσίς – νεοσσίδος και από την αι. νεοσσίδα έγινε η ονομαστική νοσσίδα. Η λέξις αρνοπόκια είναι σύνθετος εκ της λέξεως αρνίον και του αρχαίου ουσ. πόκος (το ακατέργαστον μαλλί του μικρού αρνιού). Δεν λέγεται σήμερον η έγκαψις, το κυρτόν μέρος του αρότρου, το άλλως λεγόμενον γούλα.

Ακολουθεί το λεξιλόγιον του Βενετζάνου Ιατρίδη από την Εφημερίδα των Φιλομαθών 1857, σ. 126:

Φιλολογικαί σημειώσεις

Προς το επί των Εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδύσεως υπουργείον

Υποβάλλω ευσεβάστως παρά πόδας της παρούσης, λέξεις τινάς και παροιμίας, τας οποίας μεταχειρίζεται ο λαός της επαρχίας ταύτης, προς εκπλήρωσιν και των διά της εγκυκλίου 16^{ης} από 22 Μαρτίου τ.ε. και υπ' αριθμόν 1837 διαταττομένων.

Ευπειθέστατος
δημοδιδάσκαλος Φάριδος
Βενετζάνος Ιατρίδης

1. Λιόκρουσις (ηλίου κρούσις) εννοούσι την στιγμήν, ότε μόλις δουσής της σελήνης ανατέλλει ο ήλιος, κρούων τας προς δυσμάς κορυφάς των υψηλοτέρων ορέων συμβαίνει δε τούτο άπαξ κατά πάσαν σελήνην.
2. Έγκαμψις (κάμπτω) δηλοί το κυρτόν μέρος του απλού ελληνικού αρότρου.
3. Προσυνιάζω λέγουσιν την πράξιν, δι' ης εν τω αροτριάν, τρυπώνται κατά λάθος οι πόδες των αροτήρων βοών δια της ύνιδος.
4. Νοσάδες (νεοσός), λέγουσι τα νεογνά, μέχρις ενός έτους ορνίθια.
5. Δυάζω, δηλούσι την πράξιν, δι' ης αι γυναίκες ετοιμάζουσι τας κλωστάς προς ύφανσιν. Μιτάρια δε τα διά μίτου πλέγματα ανά δύω, δι' ων διέρχονται αι κλωσται ανά μία, και ότε κατά λάθος διέλθωσι δύω, τότε λέγουσι διδύμους τας κλωστάς εκείνας.
6. Τρακάδα (τριακάς) εννοούσι την σωρείαν διαφόρων πραγμάτων ως ξύλων λίθων και τα π.ρ.μ..
7. Το κάμαμεν τρωάδα ή έγινε τρωάδα. Παροιμία την οποία μεταχειρίζονται εν τω λέγειν, ότε θέλουν να δώσωσιν επίτασιν περιστατικού τινός, οίον διασκεδάσαμεν εις τους γάμους του Κώστα, όπου έγινε (το κάμαμεν) τρωάδα υπάγωμεν εις την πανήγυριν να το κάμωμεν τρωάδα.
8. Λαύνω, κυρίως επί γυναικών, ότε επιπλήττουσιν ή εξυβρίζουσι τινά ως, τι με λαύνεις σαν τη σκύλα.
9. Αρνοπόκια (πόκος) εννοούσι τα έρια των νεογεννημένων προβάτων.
10. Λευκαίνω. Την πράξιν, δι' ης αι γυναίκες, διά της συχνής διαβροχής και της εκθέσεως των υφασμάτων εις τον ήλιον, λευκαίνουσιν αυτά.
11. Τηράζω (οράω) θα τηράζω και ετήραξα εις την οριστική και προστακτικώς τήρα και γiάρα, όπερ εννοεί, παρατήρησον και πρόσεξον. Εις άλλον χρόνον και έγκλισιν δεν μεταχειρίζεται.

Εν Ξηροκαμπίω τη 20 Ιουνίου 1857
Δημοδιδ. Φάριδος
Βενετζ. Ιατρίδης

Λυκοβουνό, η θέση και η ιστορία του

Στα βορειοανατολικά του Δαφνίου και αγνάντια στον Ταΰγετο, μετά τήν αγροτική περιοχή του Κουρκουτά, είναι το Λυκοβουνό, που σημαίνει φωτεινό βουνό, από τη ρίζα λυκ=φως και βουνό=όρος. Στην αρχαιότητα υπήρχε ναός προς τιμήν του Λυκαίου Διός.

Το Λυκοβουνό τώρα είναι μια έρημη περιοχή με πολλά χαλάσματα και ερείπια σπιτιών που χωρίζεται σε δύο, στο Πάνω χωριό, γύρω από τη φημισμένη Μονή του Αγίου Γεωργίου, και το Κάτω χωριό, γύρω από την εκκλησία του Αγιάννη και τη βρύση. Η βρύση του Λυκοβουνού είναι χτισμένη κατά τους βυζαντινούς χρόνους και το σχέδιό της είναι ακριβώς το ίδιο με τη βρύση που υπάρχει στις αρχαιότητες του Μυστρά.

Από τα γκρεμισμένα σπίτια, που είναι πολλά, καταλαβαίνει ο επισκέπτης ότι κάποτε το Λυκοβουνό ήταν ένα σπουδαίο κεφαλοχώρι από τη βυζαντινή εποχή γεμάτο κίνηση και ζωή.

Η παράδοση μας πληροφορεί ότι ήταν ένα μεγάλο πλούσιο χωριό με πολλούς ελαιώνες και αμέτρητα αμπέλια, αναφέρεται ακόμη ότι είχε χίλια δυο υνιά, δηλαδή 1002 ζευγάρια για άροση και τα δύο μάλιστα ήταν χρυσά, αφιερωμένα στο σπουδαίο Μοναστήρι του. Είχε και Μετόχι στη Βίγκλα Δαφνίου με ναό του Αγίου Γεωργίου και κελιά. Πρόσφατα μετονομάστηκε σε Μεταμόρφωση του Σωτήρος και πέρυσι έγιναν τα εγκαίνια από τον Παναγιώτατο Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Σπάρτης κ. Ευστάθιο. Συγκινητική ήταν η αθρόα προσέλευση πολλών πιστών από το Δαφνί και τα γύρω χωριά.

Ακόμη στο Πάνω χωριό του Λυκοβουνού, που πρόσφατα έγιναν ανασκαφές από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Σπάρτης, αποκαλύφθηκαν σπάνια ψηφιδωτά. Εκεί διακρίνει κανείς τις στέρνες του Μοναστηριού από καλοδουλεμένο κορασάνι για τα νερά και τα λάδια.

Υπήρχε ακόμη και ένα τεράστιο μάρμαρο, μετόπη στην είσοδο του ναού, που τώρα βρίσκεται για φύλαξη στα γραφεία της Κοινότητας Δαφνίου. Επίσης στους γκρεμισμένους τοίχους του διακρίνονται ίχνη από βυζαντινές αγιογραφίες και σκαλίζοντας το χώμα ξεπροβάλλουν σκόρπιες ψηφίδες από τα ψηφιδωτά του.

Στα χαλάσματα του ξακουσμένου Μοναστηριού, καθώς αναφέρει η παράδοση, είναι θαμμένοι οι θησαυροί του, οι πολλές καμπάνες του, από τις οποίες η μια είναι ολόχρυση και αμέτρητα Άγια Κωνσταντινάτα, χρυσά νομίσματα από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Κατά την παράδοση πάλι, όλα τα χωριά της Μελιτινής και του Ξηροκαμπίου μέχρι τον Κοσμά της Κυνουρίας έδιναν μια εισφορά στο Μοναστήρι του Λυκοβουνού που την έλεγαν «ακτιζάμι».

Το Μοναστήρι του Αγιώργη, στο Λυκοβουνό, το κατέστρεψαν και το κατεδάφισαν οι Τούρκοι γύρω στα 1700. Μέχρι τότε ήταν το πιο φημισμένο

Μοναστήρι του Μοριά και έχει διασωθεί μέχρι σήμερα η φράση «*Αγιώργης στο Λυκοβουνό κι Αγιά-Σοφιά στην Πόλη*».

Όταν οι Μαυρομιχαλίοι εγκαταστάθηκαν στο Πυρί και στο Λυκοβουνό, ο Μπεζαντές Μαυρομιχάλης θέλησε να ξαναχτίσει το Μοναστήρι του Αγιώργη στο Λυκοβουνό, αλλά δυστυχώς η μοίρα του έγγραφε να δολοφονηθεί στο Μόναχο της Βαυαρίας από μια ερωτευμένη πριγκίπισσα.

Σε χρυσόβουλλο διάταγμα του έτους 1292 του Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ανδρονίκου Κομνηνού Παλαιολόγου σχετικά με το Μοναστήρι του Αγιώργη στο Λυκοβουνό αναφέρονται τα εξής:

«... μεθ' ον κατέρχεται εις ναόν του Αγίου Ευθυμίου· ενθ' ούτως εις την σεβασμίαν μονήν την εις όνομα τιμωμένην του Αγίου Γεωργίου, και επικεκλημένην του Λυκοβουνού· από δε ταύτης της σεβασμίας μονής διέρχεται δια του πεδίου και κατάγεται εις την απέναντι θείαν μονήν της υπεραγίας Θεοτόκου, την εις το όνομα τιμωμένην και αυτήν της Ελεούσης, ούσαν πλησίον της κόμης του Αρκασά...». Το 1821 οι Λυκοβουνιώτες βοήθησαν σημαντικά το στρατηγό Παναγιώτη Γιατράκο.

Στα χρόνια του Όθωνα, του πρώτου βασιλέα της Ελλάδας, ψάχνοντας τα κιτρινισμένα Αρχαία βρίσκομε στους Δήμους της χώρας στο 80 παράρτημα της Εφημερίδας του Ελληνικού Βασιλείου τα εξής:

«*Νομός Λακωνίας, Επαρχίας Λακεδαιμόνος, Δήμος Κυδωνίας, Πρωτεύουσα Λυκοβουνόν: Γ. Κωνσταντελάκος Δήμαρχος και Δημ. Στρατάκος, Δημ. Κουτράκος Δημοτικοί εισπράκτορες*». Η οικογένεια Κουτράκου από την εποχή του 1821 μέχρι σήμερα έχει αναδείξει σπουδαίους ανθρώπους επιστήμονες, στρατιωτικούς κ.ά.

Στο σημερινό Λυκοβουνό βασιλεύουν η ερημιά και η εγκατάλειψη, ο τόπος είναι άγριος, οι δρόμοι έρημοι και τίποτε δεν υπάρχει που να θυμίζει το πλούσιο βυζαντινό κεφαλοχώρι, το Μεγάλο Μοναστήρι του Αγιώργη και την πρωτεύουσα του Δήμου Κυδωνίας!

Ιωάννη Π. Κονίδη

Η οικογένεια Κονίδη

Πολλές φορές, από τα παιδικά μου χρόνια ακόμη, είχα προβληματιστεί σχετικά με τον τόπο καταγωγής της οικογένειάς μου. Η κατάληξη –ιδης του επιθέτου μας με παρέπεμπε δίχως άλλο στο μακρινό Πόντο, μου δημιουργούσε πολλά ερωτηματικά και με παρακινούσε ν' ανατρέξω σε κάποιες πηγές, προκειμένου να επιβεβαιώσω προφορικές μαρτυρίες που έφταναν σε μένα από πάππου προς πάππου.

Η παράδοση λέει πως, ύστερα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) ή λίγο αργότερα, μετά την πτώση της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντος στους Τούρκους (1461), πολλοί κάτοικοί της που είχαν την οικονομική δύναμη και κυρίως μεγάλες εξέχουσες οικογένειες της αυτοκρατορίας έφυγαν με κάθε τρόπο και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Μυστρά. Γνωστές οικογένειες που έφτασαν

και κατοικούν από τότε στο τόπο μας είναι οι οικογένειες των Κομνηναίων, Λασκαραίων, Δουκαίων, Ρηγαίων κλπ. Ίσως τότε να ήρθε και η οικογένεια των Κονιδαίων, χωρίς αυτό να είναι βέβαιο, αφού δεν υπάρχει καμμιά γραπτή μαρτυρία.

Η πρώτη γραπτή μαρτυρία για την ύπαρξη της οικογένειας των Κονιδαίων στην περιοχή μας είναι του έτους 1754. Στον Κώδικα του μοναστηριού της Γόλας ένας Γεώργιος Κονίδης υπογράφει ως μάρτυρας μαζί με τους Στρατήγη Στούμπο και Δημητράκη Κροτάκη σε απόδειξη δανεισμού χρημάτων από τους καλόγηρους του μοναστηριού. Λίγο αργότερα, το 1760, στον ίδιο κώδικα αναφέρεται μια δωρεά της γυναίκας του Λιάκου Κονίδη. Αντιγράφουμε από τον κώδικα: «*Αφιέρωσε η γυνή του Λιάκου Κονίδη ένα περιβόλι εις τα Καρτινιάνικα. Μουριές και συκιές όλο ως καθώς βρίσκεται. Σύνορο η Σταματακάκη, από πάνω Γιώργης Πέλεχας. Ακόμα εις την Κεχρέα συκαμινέες δύο με τον τόπο τους. Σύνορο Βασίλης Καραδόντης από το άλλο οι Καπεταναίοι. Να μνημονεύονται Κωσταντίνα, Γιάννης, Παναγιώτα...*».

Μερικά χρόνια αργότερα (1796) πάλι κάποιος Γιώργης Κονίδης υπογράφει ως μάρτυρας μαζί με πολλούς άλλους Κουμουστιώτες την παραχώρηση του μοναστηριού της Γόλας από την οικογένεια των Καβαλλιεράκηδων στην οικογένεια των Γρηγοράκηδων, εξέχουσες και οι δύο μανιάτικες οικογένειες που συνδέονταν συγγενειακά.

Η γραπτή λοιπόν μαρτυρία της ύπαρξης των Κονιδαίων στην περιοχή της Κουμουστάς από το έτος 1754 σημαίνει βεβαίως ότι η εγκατάστασή της στον τόπο αυτό έχει γίνει πολύ νωρίτερα, αφού έχουν αποκτήσει ακίνητη περιουσία και μέλη της έχουν καταξιωθεί στην τοπική κοινωνία, θεωρούνται ευηπόληπτα και υπογράφουν σε έγγραφα του μοναστηριού της Γόλας, με το οποίο μοναστήρι συνεχίζουν για πολλά χρόνια να έχουν στενούς δεσμούς.

Φυσικά κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, όπως όλοι οι Έλληνες, πολλοί Κονιδαίοι στρατεύονται και υπηρετούν την πατρίδα με ζήλον και προθυμία. Πιστοποιητικό του 1846 που υπογράφουν οι οπλαρχηγοί Ματάλας, Σκλαβοχωρίτης και Σαλιβαράς αναφέρει: «*Πιστοποιούμεν οι υποφαινόμενοι ότι άμα εξερράγη ο υπέρ ανεξαρτησίας ιερός αγών ο Παναγιώτης Κονίδης, κάτοικος Ξηροκαμπίου του Δήμου Φάριδος της επαρχίας Λακεδαιμόνος, δράξας τα όπλα έτρεξε στρατιωτικώς με ζήλο και προθυμία παρευρεθείς εις διαφόρους μάχας, ονομαστί εις... (αναφέρονται μάχες). Καθ' όλην την διάρκειαν ο ειρηνέμος στρατιώτης εξετέλεσε τα στρατιωτικά αυτού χρέη με άριστον διαγωγήν απ' αρχής μέχρι τέλους αυτού...*».

Συνεχής λοιπόν η κατοίκηση και παρουσία στην Κουμουστά της οικογένειας των Κονιδαίων τουλάχιστον από το 1700. Μετά την απελευθέρωση, σύμφωνα με την παράδοση, δύο αδέρφια με το επώνυμο Κονίδης έφυγαν από την Κουμουστά και εγκαταστάθηκαν στη γειτονική Μεσσηνία και συγκεκριμένα στην Πολίχνη και το Μελιγαλά. Σήμερα ζουν εκεί πάρα πολλές οικογένειες με το επώνυμο αυτό. Τα νεώτερα χρόνια (1950-1970) η πολυπληθής οικογένεια διασκορπίστηκε, όπως τόσες άλλες ελληνικές οικογένειες, στον Καναδά, ΗΠΑ, Αυστραλία κλπ. αλλά και στις μεγάλες πόλεις του εσωτερικού. Στο Ξηροκάμπι απόμειναν και κατοικούν εκατό άτομα περίπου.

Λέγαμε στην αρχή του σημειώματός μας ότι η καταγωγή μας είναι σίγουρα ποντιακή. Τούτο επιβεβαιώνεται από τους εδώ κατοικούντες Ρωσοπόντιους (Έλληνες στην καταγωγή). Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Νίκου Ματσουκάτου, Θανάση Τσάντοβ και Νίκου Τσαχτσαχίδη στο Τσιντ-Καρό της Γεωργίας κατοικούσαν τρία αδέρφια με το επώνυμο Κονίδης. Πέθαναν κι άφησαν πολλά παιδιά κι εγγόνια, γύρω στα 80 άτομα. Οι οικογένειες αυτές είναι ευκατάστατες και θεωρούνται από τις πλουσιότερες της περιοχής. Έχουν δικό τους λατομείο και εργοστάσιο μαρμάρων.

Επίσης στη Σταυρούπολη της Ρωσίας ζει η οικογένεια του Γιαγκούλη Κονίδη. Σύμφωνα με όσα μας είπε ο Ν. Ματσουκάτος, που γνώρισε την οικογένεια αυτή, ο Γιαγκούλης Κονίδης, πλουσιότατος, έχασε τα δυο του αγόρια σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα και έμεινε με την κόρη του και τη γυναίκα του. Έχει δική του βιοτεχνία ρούχων, οικοδομική επιχείρηση και η γυναίκα του είναι φαρμακοποιός. Ο Γιαγκούλης πέρα από τη δουλειά του ασχολείται με τη μουσική (παίζει κλαρίνο) και είναι μπροστάρης στους γάμους και τα πανηγύρια.

Στο Γελεντζίκ της Ρωσίας υπάρχουν πολλές οικογένειες Κονιδαίων. Είναι γεωργοί και ασχολούνται κυρίως με την αμπελοργία. Όλοι αυτοί, καθώς και πολλοί άλλοι Πόντιοι, Έλληνες στην καταγωγή, ήρθαν στη Ρωσία επί αυτοκρατορίας Αικατερίνης Β΄ της Μεγάλης (1762-1796). Εμπορευόμενοι προϊόντα της περιοχής τους, έκαναν αρκετά χρήματα, αγόρασαν γη και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη σημερινή Ρωσία (περιοχή Σταυρούπολης) και στη Γεωργία, εγκαταλείποντας οριστικά την πατρίδα των προγόνων τους. Στο Τσιντ-Καρό της Γεωργίας οι δύο πολυαριθμότερες οικογένειες είναι των Κονιδαίων και των Παπαδοπουλαίων. Πολλοί βέβαια απ' αυτούς έχουν μετακινηθεί την τελευταία δεκαετία και ζουν μόνιμα στη Β. Ελλάδα και κυρίως στη Θεσσαλονίκη.

Κώστα Σ. Αραχωβίτη

Μετά τη μάχη των Ανωγείων (I)

Στις βρύσες της Πολοβίτσας παίζαμε όλα τα παιδιά, γιατί οι μητέρες μας και οι νοικοκυρές έκαναν τη λάτρα τους γιατί στα σπίτια δεν υπήρχε νερό.

Μια ανοιξιάτικη ωραία μέρα του 1944 άρχισαν να καταφθάνουν αρκετοί αντάρτες, άλλοι πεζοπορώντας και άλλοι επάνω σε ζώα, γιατί ήταν τραυματισμένοι και βογκούσαν. Επάνω σε μία σκάλα είχαν έναν σκοτωμένο και τον τοποθέτησαν κάτω από την πρώτη πλατάνα. Ήταν ένα παλικάρι που, όπως άκουσα, ελέγετο Μενουδάκος. Ένας αντάρτης, μάλλον κοντός, είχε στη μέση του δύο σπάθες, φώναζε στις γυναίκες να φροντίσουν τους αντάρτες που είχανε ανάγκη και να μην αδιαφορούν.

Ο αντάρτης ήτανε ο αξιωματικός των ανταρτών και, επειδή ήτανε από τα Σφακιά της Κρήτης, τον έλεγαν Σφακιανό. Ο Σφακιανός μαζί με μερικούς αντάρτες πήγε και κάθησε επάνω στο μαγαζί.

Όμως εξακολουθούσαν να έρχονται αντάρτες και σε κάποια στιγμή ένας έφερε έναν αιχμάλωτο χωρίς παπούτσια και χωρίς ζώνη στο παντελόني για να μην μπορεί να τρέξει. Ο αντάρτης τον πίεζε να περπατάει πιο γρήγορα και τον χτύπησε με τον υποκόπανο του όπλου. Ο αιχμάλωτος του είπε καλύτερα να με σκοτώσεις παρά να με χτυπάς.

Ακούγοντας ο Σφακιανός αυτό, σηκώνεται και λέει: «Έρχομαι εγώ με τις σπάθες να τον σκοτώσω». Έγινε αναταραχή από τον κόσμο και τις γυναίκες που ήταν στις βρύσες και δεν υπήρξε συνέχεια.

Τα Ανώγεια ήτανε έδρα Τάγματος Ασφαλείας και είχαν την ανοχή των Γερμανών. Οι αντάρτες είχαν σαν έδρα την Άρνα και την Κοτσαντίνα. Τα δε ενδιάμεσα χωριά ήταν υπό την επιρροή τότε των ανταρτών και τότε των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Ο αιχμάλωτος δεν ξέρω αν σκοτώθηκε ή αν ζει. Ο Σφακιανός τις σπάθες του τις έλεγε Ελένη και Μαριγώ. Τα ονόματα των δύο αδερφάδων του, τις οποίες σκότωσαν οι Γερμανοί έτσι έλεγαν τότε.

Θεοδώρου Σ. Κατσουλάκου

Μετά τη μάχη των Ανωγείων (II)

Τη μάχη των Ανωγείων, άνοιξη του 1944, για την οποία γράφει σχετικά ο Κώστας Αραχωβίτης παραπάνω, παιδιά εμείς, τη ζήσαμε στα Κατσουλαίικα παίζοντας. Ο πόλεμος σημαδεύει τη μοίρα των ανθρώπων. Τα παιδιά όμως δρουν συμφιλωτικά και αντιδρούν με την αθωότητά τους. Ακούγαμε τους πυροβολισμούς, αλλ' αυτό δεν μας χαλούσε τη διάθεση. Η μάχη τέλειωσε, όχι όμως και το παιχνίδι μας. Κάποια στιγμή είδαμε στο δρόμο που συνδέει το Ξηροκάμπι με τα Καμίνια, τη δημοσιά όπως τη λέγαμε εμείς, να περνάνε αρκετοί αντάρτες. Τρέξαμε όλα προς τα εκεί, αγνοώντας τον όποιο κίνδυνο. Είδαμε οπλισμένους να περνάνε σκεφτικοί και αμίλητοι. Πάνω σε μια σκάλα μετέφεραν ένα νεκρό. Είπαν πως ήταν ο λοχαγός Μενουδάκος. Μας έκανε εντύπωση ότι φορούσε δίκωχο. Όταν πέρασε κι ο τελευταίος αντάρτης, επιστρέψαμε στο χωριό και συνεχίσαμε το παιχνίδι. Όχι όμως για πολλή ώρα. Γρήγορα ακούσαμε δυνατούς ήχους όπλων. Από ένστικτο τρέξαμε, ζητώντας ασφάλεια, κάτω από την ταράτσα που είναι στην πλατεία του χωριού. Κοιτάζοντας προς την Πολοβίτσα διακρίναμε τους τελευταίους αντάρτες να περνάνε τη λοφοσειρά και να γέρνουν προς την πλευρά της Λιαντίνας. Ξαφνικά ακούστηκε ένας μεγάλος κρότος. Ήταν όλμος, είπαν οι μεγαλύτεροι. Οι Γερμανοί είχαν φτάσει στο Ξηροκάμπι και χτυπούσαν από τα Μυλοβάγενα τους αντάρτες. Είδα ένα κυπαρίσσι του Αϊ – Λια της Πολοβίτσας να πέφτει. Αυτή η σκηνή χαραχτηκε ζωηρά στη μνήμη μου. Η οβίδα είχε σκάσει στη ρίζα του σκοτώνοντας, όπως μου

είπε πολλά χρόνια αργότερα ο Κώστας Αραχωβίτης, μια γίδα του που έβοσκε αμέριμνη από κάτω.

Αιμιλίας Π. Ρηγάκου

Τα επαγγέλματα των Γοράνων τη δεκαετία 1930 – 1940

Και στους Γοράνους υπήρχαν τα επαγγέλματα, που, συνήθως, υπήρχαν και στα άλλα χωριά. Ήταν η κτηνοτροφία και η γεωργία· η γεωργία, όμως, σε μικρότερο ποσοστό, γιατί οι Γοράνοι είναι ένα ορεινό χωριό. Οι άνθρωποι εκεί είχαν τσαγκαράδικα, καφενεία – παντοπωλεία – οινοποιεία, ελαιοτριβεία, δασκάλους και γιατρό.

Τα τσαγκαράδικα ήταν τρία: του Βαγγέλη Βλογιαννίτη, του Παναγιώτη Καραμπέλα και του Απόστολου Βουραζέλη.

Καφενεία – παντοπωλεία – οινοποιεία ήταν έξι: το 1^ο καφεινοπαντοπωλείο βρισκόταν στο πάνω μέρος του χωριού και ήταν του Ηλία Καλκάνη. Το 2^ο βρισκόταν στο πάνω μέρος του χωριού και αυτό και ιδιοκτήτης του ήταν ο Δημήτριος Κοκκορός. Το 3^ο ήταν και αυτό στο πάνω χωριό και ήταν ιδιοκτησία του Αγησιλάου Κοκκορού. Το 4^ο ήταν οινοπωλείο μόνο, βρισκόταν δίπλα στην εκκλησία και το είχε ο Ηλίας Εξαρχάκος. Το 5^ο, το οποίο ήταν κι αυτό οινοπωλείο, βρισκόταν στην άκρη του χωριού, καθώς πρωτοέμπαινες από την Πολοβίτσα, και το είχε ο Παναγιώτης Παναγάκος και το 6^ο, το οποίο και αυτό οινοπωλείο, βρισκόταν δίπλα στον Παναγιώτη Παναγάκου και το είχε ο Επαμεινώνδας Στρατάκος.

Τα ελαιοτριβεία ήταν επτά και δούλευαν αρκετά το χειμώνα, επειδή οι Γοράνοι έχουν αρκετή παραγωγή στις ελιές. Τα ελαιοτριβεία απασχολούσαν και τα επτά μαζί πάνω από 35 άτομα. Στο 1^ο ελαιοτριβείο ήταν ιδιοκτήτες ο Νικόλαος Κοκκορός, η χήρα του Αριστείδη Κοκκορού και ο Ηλίας Κοκκορός. Το ελαιουργείο βρισκόταν στο πάνω μέρος του χωριού και έπαιρνε νερό από τη βρύση του Καπαρδή. Στο 2^ο ήταν ιδιοκτήτες ο Γεώργιος, ο Νικήτας, ο Πέτρος, ο Αγγελής και ο Παναγιώτης Καλκάνης. Βρισκόταν κοντά στη βρύση του Αγίου Ιωάννη απ' όπου και έπαιρνε νερό. Στο 3^ο ήταν ιδιοκτήτες ο Γεώργιος και ο Ηλίας Κοκκορός και ο Γεώργιος Μαρινάκος. Ήταν κοντά στην εκκλησία και έπαιρνε νερό από το ρέμα. Το 4^ο το έλεγαν Μπάρδιο και το είχαν ο Κωνσταντίνος Βλογιαννίτης, οι αδελφοί Δούκα και ο Χρήστος Δούκας. Αυτό βρισκόταν στα Δουκαίικα και έπαιρνε νερό από την Κάτω Βρύση. Το 5^ο λεγόταν Μπουκουμεναίικο, το οποίο το είχαν διάφοροι με το επώνυμο Παναγάκος, ήταν στο κάτω χωριό και έπαιρνε νερό από το Τσαρκολάγκαδο. Το 6^ο λεγόταν Βοστίτσα και το είχαν διάφοροι με το επώνυμο Τσάμπηρας και Παναγάκος. Βρισκόταν κοντά στο Μπουκουμεναίικο και έπαιρνε και αυτό νερό από το Τσαρκολάγκαδο. Το 7^ο λεγόταν Σουλελαίικο και το είχαν διάφοροι με το επώνυμο

Νικολακάκος και Παναγάκος. Ήταν στο κάτω μέρος του χωριού και έπαιρνε νερό από την Κάτω Βρύση.

Το επάγγελμα του γιατρού το ασκούσε ο Γεώργιος Καλκάνης.

Οι δάσκαλοι ήταν τρεις: Ο Γεώργιος Δούκας, ο Γεώργιος Μπομπότσης και ο Αθανάσιος Τσάμπηρας. Και οι τρεις ήταν από τους Γοράνους. Το σχολείο ήταν εξατάξιο και κάθε δάσκαλος απασχολούσε δύο τάξεις.

Στη σημερινή εποχή, τα περισσότερα από αυτά έχουν εξαφανιστεί όχι μόνο, στους Γοράνους, αλλά και σε όλα τα χωριά που υπήρχαν αυτά τα επαγγέλματα.

Καλομοίρας Κουτσουμπού –Κονίδη

Οι τελετές λήξης των μαθημάτων των σχολείων του Ξηροκαμπίου

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και το τέλος του εμφυλίου η ελληνική κοινωνία μπήκε σε ρυθμούς ίσως πρωτόγνωρους, πάντως διαφορετικούς απ' αυτούς που ζούσε μέχρι τότε.

Έτσι, ασυνήδευτα ίσως, θέλοντας να διαγράψει για πάντα αυτή τη δύσκολη και τρομερή περίοδο, φρόντισε να εξαφανίσει και καθετί που της την θύμιζε.

Στο σεντούκι του κατωγιού λοιπόν κλείστηκαν ερμητικά αντικείμενα και εργαλεία που συνδέονταν με τις κοπιαστικές και χρονοβόρες εργασίες. Κάποια έργα χειρωνακτικής εργασίας, μοναδικά, αφού εβαπτίσθησαν αντίκες, κόσμησαν για μικρό διάστημα τα ράφια των σπιτιών, αλλά γρήγορα ακολούθησαν τον οδό για το κατώι, αν δεν πουλήθηκαν στον παλιατζή ή απλώς πετάχτηκαν στα σκουπίδια.

Μας διέφυγε όμως ότι συγχρόνως σφραγίζαμε και στο σεντούκι της μνήμης ένα κομμάτι της ζωής μας, της συνέχειάς μας ως κοινωνίας, του πολιτισμού μας.

Κάθε τι λοιπόν που είχε σχέση με τα παραπάνω, δηλ. εργαλείο, εργόχειρο, αλλά και έθιμο, παροιμία, παραμύθι, λαϊκή ιστορία, θεωρήθηκε «χωριάτικο», «βλάχικο», αναχρονιστικό που γρήγορα έπρεπε να αποσυρθεί για να μη μας χαρακτηρίσουν καθυστερημένους. Κι έτσι όλοι μαζί πέσαμε θύματα αυτού του παραλογισμού. Εννοείται ότι δεν θα μέναμε στο αλέτρι και στον αργαλειό, όμως εκείνον τον πλούτο της λαϊκής λογοτεχνίας, που δημιουργήθηκε επειδή υπήρξαν αυτές οι εργασίες, γιατί έπρεπε να τον θάψουμε;

Οι μαθητές καθώς και οι γονείς τους (θύματα κι αυτοί του φαινομένου) δεν γνωρίζουν τις παροιμίες. Τρέχουμε να διδαχτούμε τους χορούς μας, δεν τραγουδάμε στις κοινωνικές μας εκδηλώσεις τα δημοτικά μας τραγούδια, δε μοιρολογάμε τους νεκρούς μας. Ψαχνόμαστε γιατί στερεύει το λεξιλόγιο των μαθητών μας, γιατί απομακρυνόμαστε απ' τις ρίζες μας. Μα οι ίδιοι δεν αντισταθήκαμε, αλλά αδιαμαρτύρητα δεχτήκαμε όσα μας επέβαλαν οι καταστάσεις.

Η γιορτή λήξης, που παρουσίασαν οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Ξηροκαμπίου τον Ιούνιο, αυτό το σκοπό είχε. Ενταγμένη στο πρόγραμμα της Ολυμπιακής Παιδείας: «*Μαθαίνω για το ζην και το ευ ζην στην παράδοση του τόπου μας*», η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στο φυσικό σκηνικό της πλατείας Δημαρχείου και περιελάμβανε: α) παιχνίδια που παίξαμε παλαιότερα, β) επαγγέλματα που χάθηκαν ή χάνονται, αλλά και συνεχίζουν να υπάρχουν σε πείσμα των αλλαγών και γ) τοπικούς χορούς και τραγούδια, όπως τα τραγούδησαν στις χαρές τους οι κατά τόπους Λάκωνες, με τη συνοδεία της λαϊκής ορχήστρας του χωριού μας.

Οι επισκέψεις που προηγήθηκαν σε εργαστήρια του χωριού και στα μουσεία λαϊκής τέχνης στο Γεράκι και στην Τεγέα, τα σχετικά μαθήματα που κάλυψαν ολόκληρο το διδακτικό έτος, η πολύ μεγάλη κατάθεση ψυχής και χρόνου εκ μέρους των δασκάλων, βοήθησαν τους μαθητές να κατανοήσουν ότι είναι μέρος της ιστορικής συνέχειας του τόπου μας, ότι η ζωή δεν μπορεί να γυρίσει πίσω, αλλά τον πολιτισμό μας τον σεβόμαστε.

Αξιόλογη επίσης ήταν η εκδήλωση, που παρουσίασαν οι μαθητές του Γυμνασίου Ξηροκαμπίου, κατά την οποία παρουσιάστηκαν τα σχολικά προγράμματα Αγωγής Υγείας και ισότητας των δύο φύλων. Καθηγητές, μαθητές και ομιλητές παρουσίασαν ένα πρόγραμμα επιπέδου και ωφέλιμο για μικρούς και μεγάλους.

Εύγε, λοιπόν, σε όλους όσους κοπίασαν και για τις δυο εκδηλώσεις.

Σταμούλας Ασημάκη

Όμορφες ιστορίες του τόπου μας

Άλλο ένα καλοκαίρι έφθασε στο τέλος του και φέτος προσπαθήσαμε να γευτούμε όσα αγαθά η μάνα γη μάς προσέφερε.

Ο κόπος του αγρότη, η αγάπη που μ' αυτή οργώνει, σπέρνει, φυτεύει το χωράφι του – για να ταΐσει τη φαμίλια του, να πωλήσει τους καρπούς του, ποιος ξέρει αν βρήκε και φέτος ανταπόδοση.

Μετά τον δυνατό χειμώνα με τις παγωνιές του Γενάρη και του Φλεβάρη πολλά δέντρα φέτος δεν κάρπισαν. Η γη ήταν φτωχότερη και σε ποιότητα και σε ποσότητα των καρπών της.

Εδώ στην Τραπεζοντή και φέτος κανείς δεν ασχολήθηκε με τα μπιστόνια – καρπούζια και πεπόνια. Ίσως γιατί ποτέ κανείς Τραπεζοντιώτης σημερινός δεν παραδέχτηκε τις καινούριες καλλιέργειες καρπουζιών και πεπονιών. Ίσως γιατί στην όσφρησή του και τη γεύση του έχουν μείνει ανεξίτηλα τα μαύρα καρπούζια, τα σαγρή πεπόνια και οι αρωματικοί γλυστρίτες.

Όλοι στην Λακωνία γνωρίζουν ότι η Τραπεζοντή φημιζόταν για τα μπιστόνια της – καρπούζια και πεπόνια. Κατά πληροφορίες από πολλούς γέροντες στην Τραπεζοντή η καλλιέργεια των μπιστοτανιών αυτών άρχισε την δεκαετία του '30 με αποκορύφωμα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Έχω την εντύπωση ότι τον πρώτο ρόλο πρέπει να παίζει στην γεύση και στο άρωμα αυτών των φρούτων το χρώμα της άγιας αυτής γης. Αυτό φαίνεται στις μέρες μας που τα πορτοκάλια της Τραπεζοντής είναι τα νοστιμότερα όλης της Λακεδαίμονος.

Σήμερα γευόμαστε την αρωματική και νόστιμη ντομάτα των μποστανιών της οικογένειας Π. Μανίκα.

Όμως κείνα τα χρόνια το χωράφι ήταν καθαίο από λιπάσματα, δηλητήρια, ψεκάσματα και ο σπόρος ήταν αγνός. Δεν χρειαζόταν τίποτα παραπάνω από καλό χωράφι, πολύ νερό, αγνό σπόρο, τον κόπο της οικογένειας και την ευχή του Θεού.

Όλες οι οικογένειες ασχολήθηκαν κείνη την εποχή στην Τραπεζοντή με τα μποστανικά. Ο πατέρας της κάθε φαμίλιας την εποχή της συγκομιδής φόρτωνε τα καρπούζια και τα πεπόνια στα πολυτάρια – μεγάλα κοφίνια φτιαγμένα από καλάμι - και τα μετέφερε με τα ζώα, κυρίως γαϊδουράκια, για να τα πωλήσει στο Ξηροκάμπι, στην Ποταμιά, στην Κυδωνιά, στου Κεράσπαη, στη Σκούρα μέχρι την Πλατάνα και τον Βρονταμά. Κάθε Σάββατο τα πωλούσαν στο παζάρι της Σπάρτης.

Τα μεγάλα παιδιά, κυρίως τα αγόρια, φύλαγαν την νύχτα τα μποστάνια από τυχόν κλέφτες. Έτσι έφτιαχναν τα όμορφα καλοκαιρινά τσαρδάκια τους όχι μόνο στα μποστάνια αλλά και σε όλη την δημοσιά. Τα τσαρδάκια ήταν μονώροφα ή και διώροφα κατασκευασμένα από πλατάνια και σκεπασμένα με τρυφερές φτέρες. Τα τσαρδάκια στην δημοσιά εξυπηρετούσαν και την πώληση όσων καρπών ο πατέρας δεν προλάβαινε να πωλήσει στην γύρα. Η νοικοκυρά μάνα, εκτός από τους γλυκούς ζουμερούς καρπούς της, είχε να προσφέρει στους ταλαίπωρους διαβάτες αγωγιάτες που πήγαιναν στη Σπάρτη, στο Γύθειο, κρύο νερό από την στάμνα της, γλυκό κρασί σπιτίσιο, τσίπουρο, σύγκλινο, ζυμωτό ψωμί και αγνό τυρί και με τις λίγες πενταροδεκάρες της εποχής εκείνη μεγάλωνε τον οικογενειακό κορβανά της.

Κάθε καλοκαίρι στην Τραπεζοντή γινόταν πανηγύρι. Παντού τα βράδια έβλεπες παρέες τα παιδιά να μαζεύονται στα τσαρδάκια, να παίζουν κρυφτό ή κυνηγητό ή να ακούνε τις ιστορίες του παππού και της γιαγιάς. Τα προσωπάκια τους ήταν κατακόκκινα, γιατί οι μουρίτσες τους ήταν χωμένες σε μια φέτα κατακόκκινου ολόγλυκου τραπεζοντιώτικου καρπουζιού.

Σήμερα τα τρώμε και είναι χωρίς γεύση, χωρίς άρωμα, με ρίζα κολοκυθιάς, τα τρώμε με μαχαίρι και πιρούνι, μα προπαντός, γεμάτα δηλητήρια και μεταλλαγμένα.

Αν και δεν έχω ζήσει κείνα τα χρόνια στην Τραπεζοντή, είχα την τύχη να προλάβω στην οικογένειά μου, σπόρους απ' αυτούς τους όμορφους καρπούς και όσα χρόνια έζησε ο αείμνηστος πεθερός μου Ευάγγελος Ασημάκης και τις όμορφες ιστορίες του άκουσα και την γλύκα των καρπουζιών του γεύτηκα.

Δημήτρη Γ. Κολλινιάτη

Ιστορίες της Ποταμιάς

Βορειοανατολικά της Ποταμιάς είναι το σπίτι του Γεωργίου Ασφή. Εξήντα περίπου μέτρα ανατολικά αυτού είναι ένα εικονοστάσιο. Δεν ξέρω σε ποιον άγιο ανήκει. Πάντως έχει διάφορες εικόνες και ένα καντήλι. Το καντήλι το άναβε όποιος τύχαινε να περάσει από εκεί.

Ο Λιάς ο Παναγούλιας, το σπίτι του οποίου ήταν κοντά στην πλατεία, κίναε το βραδάκι να πάει ν' ανάψει το καντηλάκι. Γέρος, όπως ήταν, πήγαινε σιγά σιγά σαν βόλτα. Το έβρισκε όμως πάντα αναμμένο. Σηκωνότανε πρωί, το ίδιο. Την άλλη μέρα πολύ πρωί, το ίδιο. Ρωτάει τον Ασφή:

—Ρε Γιώργη, είδες ποιος ανάβει το καντήλι; Ποτέ δεν το βρίσκω σβητό.

—Όχι, λέει ο Ασφής, μόνο του ανάβει.

Κατόπιν ο γερο-Λιάς τραβάει το δρόμο για το σπίτι του και κούναε τα χέρια και μουρμούραε. Για να καταλάβεις τι λέει, έπρεπε να'σαι πολύ κοντά. Τον φωνάζει ο Ασφής, ο οποίος βρισκόταν σε απόσταση πενήντα μέτρων:

—Για στάσου, τι λες;

Αυτός έφεγε και φοβέριζε:

—Θα τα πούμε άλλη ώρα.

—Τι θα πούμε, ποιο πράμα;

—Γιατί ανάβεις το καντήλι και δεν το βρίσκω μια φορά σβητό, ρε παλιάνθρωπε;

—Παλιάνθρωπος είσαι εσύ, μη σου... την Παναγία και το Χριστό σου, που θα με πεις εμένα παλιάνθρωπο. Ένα τσιγάρο σου γύρεψα προχτές, γερο-διάβολε, και τώρα έρχεσαι ν' ανάψεις το καντήλι να σώσεις την ψυχή σου;

—Θα'ρθω κάνα βράδυ και θα το ρίξω κάτω, να δω τι καντήλι θα ανάβεις, που σηκώνεσαι νύχτα, άνιφτος, να με προλάβεις, ρε κοντοπίθαμε.

—Α, έτσι ε; Τι καντήλι θ' ανάβω; Θ' ανάβουν το δικό σου εκεί που θα κοιμάσαι. Να χαθείς να μη σε βλέπω.

—Θα φύγω, να μη σε βλέπω εγώ.

Τάσου Δ. Βολτή

Άγγελος Κυρίου ειμί.

Σε χρόνους παλιούς και τόσο νοσταλγικούς, υπηρετούσε στο Γυμνάσιο της Σπάρτης ένας θεοσεβούμενος και μοναχικός καθηγητής της θεολογίας, ο Βούας.

Απομονωμένος, λιγομίλητος και κλεισμένος στο δικό του κόσμο, ζούσε σ' ένα από τα παλιά πέτρινα σπίτια, με τα ξύλινα ταβάνια και τις αστράχες.

Ο ιδιοκτήτης του σπιτιού, τον φιλοξενούσε και του είχε παραχωρήσει μια από τις φτωχικές κάμαρες, όπου είχε βολευτεί στην ησυχία της, καταβάλλοντας και ελάχιστο ενοίκιο.

Εκεί διάβαζε και αναπαυόταν ο Βούας με συντροφιά τη μοναδική λάμπα του πετρελαίου.

Ο νοικοκύρης είχε μαζί του και μιαν αδελφή του ανύπαντρη με φορτίο αρκετών Μαΐων, την Αγγελική. Με τα επικρατούντα τότε έθιμα της εποχής, ο αδελφός είχε υποχρεωθεί να παραμείνει ανύπαντρος, αφού δεν κατάφερε να παντρεύει την ήδη μεγαλοκοπέλα αδελφή του κι έτσι να πάρει κι αυτός σειρά για γάμο! Έξυπνος όμως και επινοητικός ως ήταν και γνωρίζοντας καλά τον ιδιόρρυθμο νοικάρη του, σοφίστηκε το απίθανο!

Ανέβηκε και κούρνιασε στις αστράχες πάνω στο ταβάνι της κάμαρας και αθέατος περίμενε με υπομονή ακίνητος μέχρι αργά τη νύκτα.

Όταν ο Βούας μετά τη μελέτη και προετοιμασία της διδασκαλίας για την επόμενη στην τάξη έσβησε τη λάμπα και έπεσε για ύπνο, συνέβη το παράδοξο: Μέσα στην ησυχία και στο σκοτάδι που βασίλευε στην κάμαρα, ήλθε από ψηλά επιβλητική, σπάζοντας τη σιωπή της νύκτας, βαριά και υπερκόσμια μια φωνή:

–Βούα –Βούα .... και αμέσως σιγή απόλυτη.

Πετάχτηκε έντρομος και αναστατωμένος ο καθηγητής και ρώτησε με σπασμένη τη φωνή:

–Ποιός με καλεί;

–Άγγελος Κυρίου ειμί.

–Και τι προστάζει ο Κύριος;

–Την πρωίαν, μετά την έγερσίν σου, να υπάγεις και να ζητήσεις να λάβεις ως σύζυγόν σου την Αγγελικήν.

Πειθήνιος και τρέμοντας από δέος ο Βούας ανεφώνησε:

–Γενηθήτω το θέλημα του Κυρίου!!

Ιδού ο ταπεινός Του δούλος!

Την επόμενη κιόλας εβδομάδα, η Αγγελική ήταν γυναίκα του Βούα!!

|
Ντιάνας Θ. Τάρταρη

ΚΑΜΠΑΝΑ 1

Χίλιες γλώσσες μιλάς, με τους ήχους κεντάς,
ω γλυκειά του χωριού μου καμπάνα!

Στις χαρές τραγουδάς και στις λύπες πονάς
σα γυναίκα, σαν κόρη, σαν μάνα.

Με σφυρί και αμόνι ο λαός σε σηκώνει
πιο ψηλά από επίγειο θρόνο.

Κι εσύ στέκεσαι εκεί ζωντανή, δυνατή
και τις ώρες μετράς και το χρόνο.

ΚΑΜΠΑΝΑ 2

Χίλιες γλώσσες μιλάς με τους χτύπους
τρέχεις, παίζεις, γελάς, γράφεις στίχους.
Δυνατή στη βροχή και τη μπόρα
μας μηνάς τη μισή και την ώρα.
Στίς χαρές τραγουδάς με μανία,
στις φωτιές με θυμό και αγωνία.
Τους εργάτες ξυπνάς –ξυπνητήρι ακριβείας.
Τους πιστούς τους καλείς στο ναό της σοφίας.
Το πέρας της μέρας, το σούρουπο μηνάς,
στη λύπη πενθείς και στον πόνο πονάς.

Της αγοράς

Ήτανε Αύγουστος. Μια παρέα Φαριτών βρισκόταν εν πλω με προορισμό τη Μύκονο. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού το καράβι έπιασε το λιμάνι της Σύρου. Ένας από την παρέα, ο οποίος στο παρελθόν είχε επισκεφθεί τη Σύρο, άρχισε να εκθειάζει τις φυσικές ομορφιές του νησιού και τις παραλίες του. Ιδιαίτερη μνεία έκανε για την παραλία του Γαλισιά. Ένας άλλος, ο οποίος κατάγεται από τα περίχωρα της πρώην κοινότητας Καμινίων, μόλις άκουσε τη λέξη «Γαλισιά», τ'άχασε και ρώτησε, γεμάτος απορία: «*Τι, έχει κι εδώ Γαλιτσιά; Και ποπαινά είναι ο Άμπουλας;*»

(Σημείωση: Ας σημειωθεί, για όσους δεν γνωρίζουν, ότι ο Γαλιτσιάς και ο Άμπουλας είναι πηγές του Παλιοχωριού.)

Δ.Θ.Κ.

Πριν από λίγα χρόνια ένας νεαρός, ο οποίος κατάγεται από τη Θεσσαλία, και η σύντροφός του, η οποία κατάγεται από τα ορεινά του δήμου μας και έχει άμεση σχέση με την τέχνη και την επιστήμη του θεάτρου, αποφάσισαν να πάνε να παρακολουθήσουν μια θεατρική παράσταση στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου. Μαζί τους πήγε και ένα άλλο φιλικό ζευγάρι.

Την επομένη ημέρα ο νεαρός της ιστορίας μας επικοινωνήσε τηλεφωνικά μ' έναν επιστήθιο φίλο του, Φαρίτη (από τα πεδινά του δήμου μας).

Στη συνέχεια παρατίθεται αυτούσιος ο διάλογος που έλαβε χώρα μεταξύ του αγανακτισμένου Θεσσαλού και του Φαρίτη (όπου Θ=Θεσσαλός και Φ=Φαρίτης).

Φ: Τι έγινε χτες, ρε;

Θ: Άσε, ρε μαλάκα, έμπλεξα χωρίς να το καταλάβω.

Φ: Γιατί;

Θ: Μου πρότεινε να πάμε να δούμε μια παράσταση και δέχτηκα. Άλλωστε, ήταν ευκαιρία να δω για πρώτη φορά το θέατρο της Επιδαύρου και μια παράσταση αρχαίας τραγωδίας.

Φ: Ωραία, πού το πρόβλημα;

Θ: Πού να ήξερα ότι ήταν τριλογία¹;

Φ: Στην Ορέστεια² πήγατε;

Θ: Τό'ξερες, ρε κωλόπαιδο, και δεν μίλαγες;

Φ: Γιατί, με ρώτησες; Σήμερα μου το λες. Για λέγε.

Θ: Πήγαμε σχετικά νωρίς και βρήκαμε να κάτσουμε κάπου στη μέση.

Φ: Καλή θέση βρήκατε.

Θ: Έτσι νόμισα κι εγώ, αλλά πού να ήξερα ότι αυτό ήταν η καταδίκη μου.

Για παράσταση μιας ώρας είναι υποφερτά, να κάθεσαι ακίνητος και αμίλητος και να παρακολουθείς. Αλλά εδώ φτάσαμε τρεις ώρες. Πιάστηκε ο κώλος μου σ'εκείνες τις πέτρες.

Φ: Ο άλλος (ο δεύτερος νεαρός της παρέας) τι έλεγε;

Θ: Τι να πει; Κούναγε απελπισμένος το κεφάλι του. Μήπως επιτρεπόταν να μιλήσουμε; Μια στιγμή πήγα να του πω κάτι και μας την έπεσαν καμιά δεκαριά από γύρω και οι δικές μας για να σωπάσουμε. Άσε που δεν επιτρεπόταν το κάπνισμα. Τρεις ώρες χαρμανιάσαμε. Και πού να σηκωθείς ν' ανέβεις τέρμα στο θέατρο για να καπνίσεις; Πώς να περάσεις μπροστά από το απορροφημένο «φιλοθεάμον κοινό»; Θα με τρώγανε ζωντανό! Έπιανα τα τσιγάρα στην τσέπη και μ' έπιανε τρέλα.

Φ: Και οι κοπελιές τι κάνανε;

Θ: Εκεί ρε, στο έργο κολλημένες. Και σε μια φάση λέει η μία: «*Το βλέπεις, έρχεται η κάθαρση*³». Τι να σου πω, εγώ δεν είδα καμία να έρχεται! Αλλά ούτε και ρώτησα για να μάθω.

Φ: Άντεξες μέχρι τέλους;

Θ: Τι να κάνω; Είχα άλλη επιλογή; Μόλις τελείωσε πήραμε γρήγορα το δρόμο της επιστροφής. Στο αυτοκίνητο οι κοπέλες σχολίαζαν με θαυμασμό το έργο και την υποκριτική τέχνη των ηθοποιών, ενώ εμείς με τον άλλο, είπαμε ότι δεν θα ξαναδούμε την Επίδαυρο!

Δ.Θ.Κ.

Ο μακαρίτης Τάσος Γουνελάς, παραδοσιακός αριστερός, όταν καθόταν στο καφενείο του Μαστοράκου έδινε την εξής παραγγελία: «*Κυρα - Σωτήραινα, φτιάξε μου έναν καφέ με νερό από το Βόλγα, ζάχαρη από την Κούβα, σε φλυτζάνι κινέζικο*».

Ο ίδιος, τύφλα στο μεθύσι, τράκαρε άσχημα με το τρίκυκλό του έξω από τα Καμίνια, στη διασταύρωση Ποταμιάς-Πολοβίτσας.

¹ Τριλογία: Τρία θεατρικά έργα (τραγωδίες) με εσωτερική ενότητα. Το κάθε έργο αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου.

² Ορέστεια: Τριλογία του Αισχύλου, που χωρίζεται στα εξής έργα: Αγαμέμνων, Χοηφόροι, Ευμενίδες.

³ Κάθαρση: Η λύση του δράματος, κατά την οποία ο ήρωας πέφτει με αξιοπρέπεια, υποκύπτοντας στους κανόνες της ηθικής τάξης.

Έκπληκτος, όταν συνήλθε, είδε το όχημα της Αστυνομίας που είχε ήδη καταφτάσει και εις επήκοον όλων αναρωτήθηκε. «Γιατί ρε παιδιά; Μήπως για να τρακάρει κανείς χρειάζεται πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων;» Ήταν τα χρόνια της δικτατορίας βλέπετε.

Όταν η Αστυνομία απεχώρησε από τον τόπο του ατυχήματος, ζήτησε από τους παρευρισκομένους να τον βάλουν πάνω στο τρίκυκλο. Με πολλή προσπάθεια τον έβαλαν και κάποιος τον ρώτησε καλωσυνάτα: «Μπάρμπα-Τάσο, θέλεις κάτι άλλο;» και η απάντηση: «Όχι ρε παιδί, δεν θέλω τίποτα. Σας ευχαριστώ. Μόνο πείτε μου από πού θα πάω στην Πολοβίτσα;»

H.Γ.Μ+Β.Η.Χ.

Ο Νίκος Σαϊτανάκης υπηρέτησε χωροφύλακας για πολλά χρόνια στο χωριό μας. Ήταν άνθρωπος καλωσυνάτος, αγαπητός σε όλους και με πολύ χιούμορ. Όταν κάποια γνωστή του τον ρώτησε τι κάνει η γυναίκα του, απάντησε γελώντας: «Τί κάνει; Χοντραίνει. Έχει φτιάξει έναν κόλο σαν του ΦΙΞ το χωράφι».

(Σημείωση: Του ΦΙΞ το χωράφι, τώρα έχει πουληθεί, ήταν 320 στρέμ.)

H.Γ.Μ.+Β.Η.Χ.

Ανάλεκτα

Μου δικάει = μου αρκεί, μου ανήκει.

Γ.Π.Λ.

Στον Ταϋγετο πετούν αετοί, στους λόγγους βόσκουν αρκετά αγριογούρουνα, στα δάση πολλά αγριόβοϊδα, ενώ στη δυτική πλευρά του Κουμουστιώτικου Μύτικα ζουν αγριόγίδα, τα οποία έχουν ξεκόψει από τις στάνες. Τα μέρη που έχουν επιλέξει για σταβλισμό είναι εντελώς απρόσιτα στον άνθρωπο. Μόνο με κιάλια μπορεί κάποιος να τα δει από την Κουμουστά.

Θ.Σ.Κ.

Η Παναϊτσα της Κουμουστάς είχε να λειτουργηθεί από το 1926, τότε που έπαψε να είναι ιερέας του χωριού ο Ιερόθεος. Εδώ και επτά χρόνια τελούνται ξανά λειτουργίες με μόνιμο ψάλτη το Μενέλαο Π. Κονίδη.

Θ.Σ.Κ.

Συνδρομές

Για τη συνέχιση της Φάριδος: Αντωνία Θεοφιλοπούλου 5€, Πόπη Καρρά 10€, Άκης Ξανθάκης 10€, Γεώργιος Σολωμός 30€, Θέμης Μιχαλάκος 10€, Βασίλειος Κονίδης 5€, Χρήστος Ραζέλος 10€, ιερέυς Γεώργιος Λάτσης 10€, Αριστέα Κατσουλάκου 20€, Αλέκος Λαμπρόπουλος 10€, Παναγιώτης Παναγάκος 10€, Παναγιώτης Ρηγάκος 5€, Παντελής Χριστάκος 20€, Κωνσταντίνος Α. Καλογεράς 10€, Παναγιώτης Σταρόγιαννης 5€, Αντωνία Φόρτσα 20€, Γεώργιος Γεωργιτσανάκος 5€, Γεωργία

Σπαθανά 20 δολ. Καναδά, Χρήστος Φεγγαράς 10€, Σπάρτη Καλογεροπούλου 20€, Σύλλογος Ξηροκαμπιτών Τορόντο 300 δολ. Καναδά, Αργυρούλα Μπικάκη 50€, Νίκος Παναγέας 10€, Λίλια Αγγελάκου 20€, Χρήστος Λ. Καπετανάκος 20 δολ. ΗΠΑ, Χαρίλαος Βασιλείου 5€, Βενετία Βασιλείου 5€.

Παναγιώτη Γ. Λαμπρινού

Επιτυχόντες σε Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι.

Ατσαβές Παναγιώτης	— Μονίμων υπαξιωματικών Ναυτικού
Βέργου Παρασκευή	— Νοσηλευτικής ΤΕΙ Πάτρας
Γάββαρης Γεώργιος	— Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών
Κοκκορού Ευαγγελία	— Ψυχολογίας Κρήτης (Ρέθυμνο)
Λαμπρινός Παναγιώτης	— Φυτικής παραγωγής ΤΕΙ Ηπείρου (Άρτα)
Παναγιωταράκου Νικολέττα	— Νοσηλευτικής ΤΕΙ Πάτρας
Πρέβα Χαρίκλεια	— Νοσηλευτικής ΤΕΙ Λαμίας
Ρηγάκου Ελένη	— Τεχνολογίας γεωργικών προϊόντων ΤΕΙ Καλαμάτας
Σταρογιάννη Ελένη	— Ιστορίας και Αρχαιολογίας Αθήνας
Χαντζάκος Δημήτριος	— Μεσογειακών σπουδών Αιγαίου.

Βασιλείου Γ. Μενούτη

Επικήδειος Προκοπίου

Θα ζήσει ο Ελληνισμός με την Ορθοδοξία,
ΠΡΟΚΟΠΙΟΙ όταν υπάρχουνε, σαν φάροι να φωτίζουν.

Ξέρω πως θα με μάλωνες, μα άφησέ με λίγο
για τελευταία πια φορά να πω δυο λόγια μόνο.
Συγχώρησέ με, Δέσποτα, έτσι που θα μιλήσω.

Της μάνας Μάνης γέννημα και της Ελλάδος πύργος
είχες στεντόρεια τη φωνή και τη καρδιά μεγάλη,
την αγκαλιά σου ανοιχτή με το χαμόγελό σου,
λεβέντικη κορμοστασιά, με ταπεινοφροσύνη
και με το χέρι πάντοτε καθένα να βοηθάει.
Του Ναυτικού μας καύχημα, τ' Αγίου υπηρέτης.

Άλλ' ήρθαν χρόνια ατομισμού, ξένες αρχές και ήθη
με τους ταγούς αδιάφορους, μικρόψυχους και πλάνους
απ' άλλους εξαρτώμενους και με σκοπό, τι κρίμα!
μη μείνει Άνδρας όρθιος σ' αυτήν εδώ τη χώρα
μην πεις ότι είσαι Χριστιανός, μην πεις ότι είσαι Έλλην.

Μα συ ήσουν Έλληνας Παπάς, Μεγάλος Ιεράρχης
και μέγα πρόβλημα γι' αυτούς μπροστά στις τακτικές τους,
γι' αυτό και σε λαβώσανε με λύσσα και με φθόνο
και ήπιες το ποτήρι αυτό της πίκρας και τ' αδίκου.
Μα ο κόσμος σου σε λάτρευε σε πείσμα των απλήστων.

«Τα βλέπει όλα από ψηλά ο Ουράνιος Πατέρας»
έλεγες σαν ζητούσαμε το δίκιο σου για να βρεις
στον κόσμο τούτο το σκληρό, της ματαιοδοξίας.

Καλό ταξίδι, Δέσποτα, ν' αναπαυθεί η ψυχή σου
και τη δικαίωση να βρει, εκεί ψηλά που πάει.

Και τώρα ακίνητοι μπροστά στο άγιο λείψανό σου
και την μεγάλη απώλεια, ζητώντας την ευχή σου,
σου υποσχόμαστε λοιπόν με το ύστατό μας χαίρε

«Δεν θα λυγίσει η Ελλάδα σου, ούτε η Ορθοδοξία».
Άρχοντα ιεράρχη μας..., η μνήμη σου αιωνία.

Κωνσταντίνος Η. Κομνηνός (1950-2004)

Ο Κωνσταντίνος Κομνηνός του Ηλία και της Ελένης, που γεννήθηκε τον Απρίλη του 1950 στο Ξηροκάμπι, έφυγε για πάντα από κοντά μας το απόγευμα της 5^{ης} Ιουλίου 2004 στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ηρακλείου Κρήτης, όπου νοσηλευόταν. Ετάφη τον επομένη ημέρα στο δημοτικό κοιμητήριο Ηρακλείου. Η επιθυμία του να βρεθεί κοντά στους προγόνους του στο Κοιμητήριο Ξηροκαμπίου θα γίνει στον πρόποντα κατά τις συνήθειές μας χρόνο με ανακομιδή-μετακομιδή των οστών του.

Κατά τη νεκρώσιμη ακολουθία (6/7/2004) στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Μηνά Ηρακλείου ο αδελφός του μεταστάντος Παναγιώτης τον αποχαιρέτησε με τα πιο κάτω λόγια:

«Αδελφέ μου, πολυαγαπημένε, μονάκριβε και πανάκριβε, ηλιόμορφε, καλότυχε, άτυχε, ηλιολάτρη και φεγγαρολουσμένε, σπλάχνο ομογάλακτο από τα σπλάχνα της ίδιας ανήμπορης τώρα μάνας, που θά'θελε, περιμένοντας στην ξύλινη εξώπορτα του μικρού μας σπιτιού, να ξανακούσει το χωριάτη πετεινό να προαναγγέλει θριαμβικά, τον όπως συνήθιζες κάθε χρόνο οικογενειακό ερχομό στο χωριό μας.

Λόγια απλά ο λόγος μου για σένα. Γλυκόηχα. Σαν το παλιό τραγούδι του ποιητή, το αγιασμένο από το δάκρυ και τον πολύ τον πόνο, που ολοένα ξεδιπλώνεται για να φτάσει με την αύρα της θάλασσας από τη λεβεντογέννα Κρήτη μέχρι την περήφανη Μάνη.

Και παραμυθάκι αληθινό ο λόγος μου, ο πονεμένος. Τόσο da παραμυθάκι είναι... Θα το πω. Μια φορά κι έναν καιρό, ψυχούλα μου, ήμασταν εσύ κι εγώ. Μικρός εγώ, πιο μικρός εσύ, στα Χειμαδιά, στο κτήμα μας. Μισή λεύγα ακτίνας φωτός η απόσταση από την πιο ψηλή κορυφή του Ταυγέτου ίσαμε κει κάτω. Και μία απ'αυτές... τις μικρές νύμφες της κοντινής πηγής, που κάποιες φορές πάνω στα παιχνίδια τους αρέσκονται να ταλαιπωρούν τους ανθρώπους, μπήκε χορεύοντας... ανάμεσά μας. Και τότε, ο άνεμος ο περαστικός, παίζοντας κι αυτός μαζί μας, γύρισε πίσω τα πέτρινα λόγια της παιδικής αθωότητας, τα άδολα. Και εμείς... ντραπήκαμε. Και, για να μη μας παραγελάσει ξανά ο πονηρός άνεμος, αγκαλιαστήκαμε. Κι εσύ, χωμένος μέσα στην πιο μεγάλη μου απ'τη δική σου αγκαλιά, μου ψιθύρισε: «Αδελφέ μου, δε θέλω να ξαναμαλώσουμε, θέλω να είμαστε πάντα αγαπημένοι». «Ορκίσου» είπα εγώ. Καί δώσαμε όρκο. Μάρτυρές μας τα πουλιά, οι βελανιδιές, τα λουλούδια, αλλά και ο ίδιος ο άνεμος που κοντοστάθηκε κι αυτός να ακούσει.

Και από τότε τίποτα το μεμπτό ανάμεσά μας. Καμμία σκιά μαύρου σύννεφου δεν έκρυψε ούτε στιγμή το φως που ζωογονεί τις καθαρές καρδιές. Και δε γίναμε

επίορκοι. Και ποτέ κανένα δε βλάψαμε, ούτε απαξιώσαμε. Δεν συκοφαντήσαμε. Και δεν αδικήσαμε. Ακολουθήσαμε το δύσβατο μονοπάτι της αρετής με τόλμη, εντιμότητα και αξιοπρέπεια. Στο διάβα του χρόνου σμίξαμε με αδελφές ψυχές και λάβαμε το ζωοποιοό κάλεσμα της διαιώνισης του ανθρώπου και της ανθρωπιάς. Και είχαμε την τύχη, μαζί με τις δύο καλές αδελφές μας, τη Σταυρούλα και τη Μαρία, να αποκτήσουμε και άξιους φίλους και καλούς συγγενείς, με τους οποίους συμπορευτήκαμε αρμονικά, πατώντας σταθερά και ταπεινά στη γη.

Και συ βιάστηκες, αδελφέ μου, να φύγεις... Κι όμως... μπορούσες να περιμένεις λίγο ακόμα, με το σταυρουλάκι του ήλιου κρεμασμένο στο λαιμό σου να ακτινοβολεί στις καρδιές μας. Μπορούσες να περιμένεις δύο, πέντε, δέκα χρόνια ώσπου να ανθίσουν τα λουλούδια, να μπουμπουκιάσουν οι μίσχοι, οι τροφοδότες των ώριμων καρπών, οι προάγγελοι των δέντρων και της προσμονής.

Και συ βιάστηκες, αδελφέ μου,... Και βασίλεψαν τα μεγάλα πρασινογάλανα μάτια σου, όπως το γκριζό κύμα της αγριεμένης θάλασσας καταπίνει το ατελείωτο γαλάζιο του ουρανού, όπως ο άγριος παγωμένος άνεμος τον χειμώνα κρυσταλλώνει το ελπιδοφόρο πράσινο των απέραντων λιβαδιών. Και έγειραν τα σαν μεγάλα γεφύρια ματόκλαδά σου και χάθηκαν κι αυτά στην αντιπέρα όχθη της αθέατης πλευράς του φεγγαριού. Κι η φωνή σου η τρανταχτή, ηχόχρωμα καθάριας διαπεραστικότητας, έμεινε μετέωρη στους λουλουδιασμένους κήπους του «NANA» και στα μεγάλα περάσματα της πόλης του Ηρακλείου. Και το γέλιο σου το καθαρό, το αρχοντικά ευγενικό, το συγκαταβατικά αποφασιστικό, το γεμάτο υποσχέσεις φιλικής προδιάθεσης, που στόλιζε το δωρικό περιγράμμα του προσώπου σου σιγόςβησε κι αυτό, όπως η αδύνατη φλογίτσα του μελισσοφτιαγμένου κεριού, που αποσώνεται ώρα με την ώρα, χάνοντας την ιλαρή λάμψη του προσανάμματος.

Κώστα μου, σε ευχαριστώ, που υπήρξες αδελφός, φίλος αλλά και γιος μου. Σε ευχαριστώ, που υπήρξες σύζυγος καλός της Ελένης Βιδάκη, της γυναίκας που αγάπησες και σ'αγάπησε πολύ, που με νύχια και δόντια προσπάθησε μέρες πολλές και ατελείωτες νύχτες αμέτρητες, να σε κρατήσει στη ζωή. Τούτο το τελευταίο – μάρτυρές μου ο ήλιος και τα αστέρια της νύχτας – το είδα με τα ίδια μου τα μάτια. Σε ευχαριστώ, που γέννησες τα ανίψια μου τα καλά, τον Ηλία, τον Μανώλη, την Έλενα και θα συνεχίσεις έτσι ίδιος και απαράλλακτος να ζεις στις φλέβες τους. Σε ευχαριστώ που υπήρξες καλός πολίτης και έντιμος μαχητής των αέναων κοινωνικών και εργασιακών αντιπαραθέσεων, ρομαντικός εραστής και σίγουρος οραματιστής της πίστης και της προσδοκίας του καλύτερου, του αγαθότερου και του ομορφότερου που υπάρχουν στη γη για όλους εμάς, αλλά και για όσους μέλλουν να έρθουν.

Αδελφέ, ορκίζομαι πάλι τώρα δω μπροστά σου. Υποσχόμαστε όλοι, όσοι βιώσαμε από κοντά τις χαρές σου, πως τα κρύα βράδια του χειμώνα, δίπλα στο τζάκι των αναμνήσεων, θα ζεσταίνουμε τρυφερά τη μνήμη μας και θα σε φέρνουμε κοντά μας μ' ένα ποτήρι γλυκόπιτο κόκκινο κρασί και με μια κούπα γνήσια κρητική τσικουδιά. Και τις ζεστές μέρες του καλοκαιριού, κοντά στο απόβραδο το ειρηνικό, θα σε ταξιδεύουμε με τις θύμισές μας σα μικρό αέρινο караβάκι πάνω –κάτω στις πλατειές θάλασσες της Κρήτης και της Μάνης, πλοηγώντας με το ανεμολόγιο της μοίρας μας στο δρόμο της μελλοντικής συνάντησής μας.

Αδελφέ μου, ο χρόνος τρέχει αμείλικτος. Ήρθε η ώρα η σκληρή του χωρισμού μας. Ήρθε η ώρα να επιστρέψεις εκεί, απ' όπου ξεκίνησες ένα πρωινό του Απρίλη του 1950 για το διάβα της ζωής. Μόνο θυμήσου, μην και ξεχάσεις τα μικρά δώρα μου να πάρεις μαζί σου. Λίγο χώμα που μάζεψα από τον κήπο του σπιτιού μας στο χωριό. Ένα μοσχοβόλο κλωνί από τη μυρτιά που ανθίζει κοντά στη βρύση της αυλής μας, και ροδοπέταλα που κοκκινίζουν παραδίπλα.

Και κάτι άλλο. Η μάνα μας η δύσμοιρη, δεν ξέρει τίποτα για το φευγιό σου. Δεν είναι σε θέση να ξέρει. Έτσι όπως τα βάσανα και τα χρόνια τα πολλά την κατατρέχουν, δε θα αργήσει να 'ρθει ζοπίσω σου στα λιβάδια του ουρανού. Πες τη σε παρακαλώ, αν έτσι συμβεί και φύγει πρώτη, να μη μου κακιώσει για το μυστικό μας, όταν απρόσμενα θα σε δει να την περιμένεις γελαστός δίπλα στον πατέρα μας σε κάποια καταπράσινη γωνιά της ποθητής πατρίδας, όπου οι δίκαιοι αιώνια αναπαύονται εν ειρήνη.

Ας είναι ελαφρύ το αγιασμένο χώμα της κρητικής γης που θα σε σκεπάξει. Και πάλι στο λέω: «Για όλους εμάς που σε αγαπήσαμε θα είσαι η μελλοντική μας ασίγαστη μνήμη».

Παναγιώτης Η. Κομνηνός

Τα νέα μας

Ξηροκάμπι

Γεννήσεις: Το ζεύγος Παναγιώτης Κυριακάκος και Ξανθή Κωνσταντάκου απέκτησε κορίτσι. Το ζεύγος Ευάγγελος Γεωργιτσανάκος και Μαρία Παπαδοπούλου απέκτησε αγόρι. Το ζεύγος Ιωάννης Μαριανίδης και Γαρυφαλλιά Ταμπάκη απέκτησε κορίτσι.

Γάμοι: Η Μαρίνα Κουτσουμπού του Αντωνίου παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Πρωτοπαπαδάκο.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Ευαγγελία Φραγκή του Παναγιώτη ετών 99, Παναγιώτα Μαρτίνη του Ιωάννη ετών 94, Σοφία Κορωναίου του Αντωνίου ετών 76, Αντωνία Μεροπούλη του Γεωργίου ετών 83, Διονύσιος Συκιώτης του Παναγιώτη ετών 86, Γεώργιος Κονίδης του Ηλία ετών 87, Βασίλειος Τάκος του Κωνσταντίνου ετών 78, Μαρία Κονίδη του Γεωργίου ετών 91, Αμαλία Λιντζέρη του Χρήστου ετών 78.

Παλαιοπαναγιά

Γεννήσεις: Το ζεύγος Στέφανος Φουντούκης και Βασιλική Τούμπουρα απέκτησε αγόρι.

Γάμοι: Η Ασημίνα Γεωργατσέλου του Κωνσταντίνου παντρεύτηκε τον Γεώργιο Βλογιαννίτη του Ευστρατίου. Η Σοφία Τζαννέτου του Γεωργίου παντρεύτηκε τον Ανδρέα Χαντζάκο του Μελετίου.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Βασιλική Σαχλά του Σταύρου ετών 89, Βασιλική Ρουμελιώτη του Σταύρου ετών 84, Γιαννούλα Σουρτζή του Γεωργίου ετών 88, Ηλίας Σγουπάκος του Νικολάου ετών 90, Παναγιώτης Ταμπάκης του Στυλιανού ετών 59, Γεώργιος Κουμουτσίδης του Χρήστου ετών 73, Ηλίας Κοντάκος του Γεωργίου ετών 71, Κωνσταντίνος Κοκολάκης του Γεωργίου ετών 71.

Ανώγεια

Γεννήσεις: Το ζεύγος Ηλίας Καλαμαράς και Αικατερίνη Κούτρου απέκτησε κορίτσι.

Γάμοι: Η Φωτεινή-Σπυριδούλα Ρούτση παντρεύτηκε τον Ηλία Παπαλυμπέρη.

Θάνατοι: Απεβίωσε η Ευφροσύνη Λαμπράκου του Χρήστου ετών 83.

Γοράνοι

Γεννήσεις: Το ζεύγος Γεώργιος Σουλειδής και Κωνσταντίνα Νταλιάνη απέκτησε κορίτσι.

Γάμοι: Η Παναγιώτα Λαμπρινού του Δημητρίου παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Μπάκαβο του Παναγιώτη.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Γεώργιος Κοκκορός του Παναγιώτη ετών 81,

Σοφία Παπαστράτη του Παναγιώτη ετών 91, Κωνσταντίνος Κοκκορός του Νικολάου ετών 86, Παναγιώτης Στρατάκος του Επαμεινώνδα ετών 83.

Ποταμιά

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Δημήτριος Παπαδάκος του Κωνσταντίνου ετών 76, Αμαλία Δούκα του Νικολάου ετών 92, Νικόλαος Καμίτσης του Παναγιώτη ετών 69, Ευσταθία Γιαννοπούλου του Ιωάννη ετών 67.

Άρνα

Γεννήσεις: Το ζεύγος Νικόλαος Μανιατάκος και Μαρία Λαβδανίτη απέκτησε αγόρι.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Νικόλαος Νικολακάκος του Ιωάννη ετών 61, Παναγιώτης Λιούνης του Προκοπίου ετών 87, Παναγιώτης Γιαννόπουλος του Ιωάννη ετών 95, Γεώργιος Δρογκάρης του Βασιλείου ετών 78, Ιωάννης Δρογκάρης του Γεωργίου ετών 90.

Τραπεζοντή

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Αναστάσιος Ρουμελιώτης του Βασιλείου ετών 92, Γεώργιος Καλαρέμας του Ιωάννη ετών 74, Παναγιώτα Μπόνου του Ηλία ετών 88.

Βασιλική (Κουρτσούνα)

Γεννήσεις: Το ζεύγος Γεώργιος Βαρυμπομπιώτης και Παναγιώτα Κακαλέτρη απέκτησε κορίτσι.

Λευκόχωμα – Κυδωνιά

Γεννήσεις: Το ζεύγος Εμμανουήλ Κουτράκος και Αντωνία Βαχαβιώλου απέκτησε κορίτσι.

Γάμοι: Η Ευσταθία Γεωργοπούλου του Κωνσταντίνου παντρεύτηκε τον Σταύρο Βασιλάκο του Κωνσταντίνου.

Καμίνια

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Ιωάννης Βρέττος του Κωνσταντίνου ετών 90, Ελένη Αποστολάκου του Σπυρίδωνος ετών 77.

Πολοβίτσα

Γάμοι: Η Αθηνά Νικολακάκου παντρεύτηκε τον Γεώργιο Λυμπεράτο.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Χριστίνα Κατσούλη του Νικολάου, Δημήτριος Ξανθάκος του Παναγιώτη ετών 77.

Σπαρτιά (Κοτσαντίνα)

Θάνατοι: Απεβίωσε η Άννα Ατσαβέ του Ιωάννη ετών 84.